

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования и науки Республики Дагестан

МО "Хасавюртовский район"

МКОУ "Курушская СОШ №2 им.Я.С.Аскандарова"

РАССМОТРЕНО

Руководитель МО

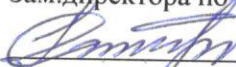

Назарова Р.Б.

Протокол №1 от «06» 07.2023 г.

СОГЛАСОВАНО

Зам.директора по УВР

Эмирасланов А.Д.

Приказ №77 от «06» 07.2023г.

УТВЕРЖДЕНО

Директор

Юсупова С.М.

Приказ №77 от «06» 07.2023г.

**ЛЕЗГИ ЛИТЕРАТУРАДАЙ
ЮКЪВАН УМУМИ ОБРАЗОВАНИДИН
ТАХМИНАН РАБОЧИЙ ПРОГРАММА**

(5 – 9 классрин образовательный организацияр патал)

с.Куруш -2023г

КЪИЛЕР

Гъавурда твадай чар	4
«Лезги литература» учебный предметдин умуми характеристика	5
«Лезги литература» учебный предметдин чирунин кылин мурад	6
Учебный планда «Лезги литература» учебный предметдин чка	8
«Лезги литература» учебный предметдин программадин мана	9
5-класс	9
6-класс	16
7-класс	24
8-класс	34
9-класс	42
«Лезги литература» учебный предметдин нетижаяр	49
Хсуси (личностдин) нетижаяр	49
Предметдин арада авай (метапредметдин) нетижаяр	49
Предметдин нетижаяр	53

Тематикадин планирование	59
5-класс (68 сят)	59
6-класс (68 сят)	69
7-класс (68 сят)	77
8-класс (68 сят)	85
9-класс (68 сят)	92

Гъавурда твадай чар

«Лезги чІал» учебный предметдин тахминан рабочий программа юкьван умуми образованидин рекъай Гъукуматдин федеральный образовательный стандартрин (ФГОС), юкьван умуми образованиди гун гуъзлемишзавай Истемишунрин бинедаллаз туькІуърнавайди я.

(Лиг: Федеральный закон 3 август 2018 йис. № 317-ФЗ «О внесении изменений в статьи 11 и 14 Федерального закона «Об образовании в Российской Федерации» на основе требований федерального государственного образовательного стандарта основного общего образования (Приказ Минобрнауки России от 31 мая 2021 г. № 287 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта основного общего образования»; зарегистрирован Минюстом России 05.07.2021 № 64101).

XXI асирди, илимни техника йигиндаказ вилик физвайла, аялриз мектебда гзаф ва дерин чирвилер, классдилаь классдалди хкаж жезвай, тайин тир чирвилер, яни образование, инсанпересвилин ва ватанпересвилин тербия гун истемишзава.

Россиядин Федерациядин Президентди тестикъарнавай «Чи цІийи мектеб» теклифда умуми чирвилер хкаждаь 6 тереф-истемишун къалурнава:

образованиецИийи уьлчмейрал элячIун; тIебии алакьунар авай аялрин тереф хуьн; муаллимрин уstadвал хкажун; мектебра кьулай шартIар тешкилун; аялрин сагьламвал хуьн; мектебриз чпин месэлаяр гьалдай ихтиярар гзаф гун. Абур Россиядин гьукуматдин уьлчмейри – ФГОС-ри ачухдаказ кьалурнава.

Дагьустан Республикадин умуми образованидин мектебра алай вахтунда жуьреба-жуьре программаяр ишлемишзава: чирвилер гузвай программа, яратмишунрин жигьетдай алакьунар хкажзавай программа, спортдин программа ва мсб. Месела, лезги мектебра анжах хайи литературадиз талукь ихьтин программаяр кардик ква:

1) Лезги ва Дагьустандин литературайрин программаяр. Мектебдин V-XI классар патал. - Магьачкьала, 2012-йис.

2) Литературадин яратмишунрин дибар. Программа. V-XI классар. - Магьачкьала, 2001-йис. И программадин мурад аялриз лезги чIалал литературадин эсерар: макьалаяр, шиирар ва гьикаяяр туькIуьриз чирун я.

Сифте кьве программадин кьилин везифа V-XI классра кIелзавай аялриз гана кIанзавай чирвилер, кутуна кIанзавай вердишвилер ва алакьунар кьалурун я, абур *чирвилер гудай программаяр я.*

Аялри V-IX классра чирзавай предмет –*Лезги литература*– кьве предметдин (Лезги литературадин ва Дагьустадин литературадин) эсеррикай ибарат хьанва.

Чирвилер гун тербия гунихъ галаз сих алакьада ава, гьавилай муаллимдиз, гьелбетда, гьам чирвилерин, гьамни тербиядин программаяр герек я. Абур туькIуьрун, арадал акьудун ва мектебра ишлемишун Россиядин Федерациядин образованидин ва илимдин министерстводи 2-сефер кьабулнавай ФГОС-ри – Федерациядин гьукуматдин образованидин уьлчмейри ва РФ-ди 2012-йисуз кьабулнавай «Образованидин законди» истемишзава.

«Россиядин Федерациядин образованидин гьакьиндай» закондин бинеда са жерге важиблу истемишунар эцигнава. Законда кьалурнава: *образование* – са мурад-метлебдихъ ялзавай, тербия ва чирвилер гуниг нетижада арадал кьезвай, кIелзавайди ва общество агакьзавай, кIелзавайдан ва обществодин хийирдиз талукь агалкьун, гьукуматдин уьлчмейриз жаваб гузвай тербиядин, чирвилерин,

зигъиндин, къатІунрин, вердишвилерин ва алакьунрин дережа, битав къайда, яни система, я. *Образование* - инсандин марифатдин суфат я, ам мектебдин, обществодин ва халкъдин марифатдин ва культурадин таъсирдик кваз арадал къевезва, обществодин хийирдиз элкъевезва ва адан агалкъун жезва.

Образованиди гьукуматдин истемишунриз – ФГОС-риз жаваб гана кІанзава. ФГОС – гьукуматдин истемишунрин, уьлчмейрин кІватІал я, абур кІелзавайдаз умуми, юкъван пешекарвилин, вини пешекарвилин образование, алава образование гудайла ишлемишда. Умуми мектебда ФГОС-дин элячІуни муаллимдивай вичин кІвалахда ишлемишдай образованидин программада кхьин, а программада гзаф фикир аялар инсанпересар ва ватанпересар, халкъдин медениятдал амалзавай инсанар, чІуру амалар квачир ва демократический гьукуматдин къанунрин рекъе авай гражданаар яз, тербияламишуниз гуда.

Образованидин къанунда кхьенвайвал, Россиядин гьукуматди образованидин гьакъиндай тухузвай сиясатдин бинеда ихътин истемишунаар ава: мектебди аялриз тайин тир образование гун; гьар са аялдин образование къачудай ихтияр чІур тавун; образование мергъяматлуди хьун; образование илимдихъ галаз алакьалуди (светский образование), гьахълувал ва ихтиярар хуьзвайди (демократический образование) хьун; уьлведа образование къачудай чка битавди хьун ва мсб.

«Лезги литература» учебный предметдин умуми характеристика

Дагъустан республикадинумуми образованидин мектебдин V-IX классра хайи (лезги) литература, къилди предмет яз, чирзава.

Лезги литературади халкъдин ацукьун-къарагъун, майишат, тарих ва культура, музыка ва искусство, психология ва философия къалурзава. Милли литература чирун V-VII классра халкъдин мецин эсерар, абурукай яз «Шарвили» эпосни, чирунилай эгечІзава.

V-IX классра кІелун теклифзавай предмет литературадин аялрин яшдив къадай метлеблу, къиметлу ва гуьзел эсеррикай: шииррикайни гьикаяйрикай, поэмайрикайни повестрикай, романрикайни драмайрикай ибарат я. Ам къве чкадал пай жезва: 1) V-VII классра - литературадин эсерар кІелун ва 2) VIII-IX классра - хайи литературадин битав курс чирун.

V-IX классра аялри юкьван асиррин зарийрин (К. Мелик, М. Къемер, Я. Эмин, Къ. Саид, Е. Эмин ва мсб), XX асирдин (С. Сулейман, Н. Шерифов, Х. Тагъир, А. Фетягъов, Къ. Межидов ва мсб.) ва XXI асирдин зарийрин эсерар кӀелзава ва чирзава.

Художественный эсерар чирунихъ галаз санал аялри литературадин тарихдикай ва литературадин критикадикай малуматар, литературадин думанар-терминар (*гекъигун, драма, гъикая, комедия, метафора, повесть, роман, эпитет* ва мсб.) чирда.

Художественный литература аялрин чӀал ачухарзавай ва девлетлу ийизвай, инсанрихъ галаз рахаз чирзавай, культура хкажзавай ва аялдин личность арадал гъизвай гужлу алат я.

Лезги литературадин чешнелу программа алай девирдин илимдинни методикадин истемишунрал – темадин, тарихдин ва галай-галайвилин битаввилел бинелу хъанва.

Учебный предмет «Лезги литература» чирунин кьилин мурад:

V-IX классра хайи литература чирунин кьилин мурад ихътин месэлайрикай ибарат я:

- * савадлу, руьгъдин жигъетдай тамам, вилик фенвай, уьмуьрда активнидаказ иштиракзавай, мергъяматлу, жумарт, жемиятда дуьз алакъаяр кутӀуниз ва хуьз алакъдай инсан тербияламишун, гъахътин инсан арадал гъун;

- * аялрин акъул ва къатӀунар ва гегъеншарун, абуруз чпин алакъунар къалурдай рекъер жагъуриз, мурадар ва къастар кьилиз акъудиз чирун;

- * литературадин кьилин эсерар кӀелиз, чириз ва анализ ийиз чирун, абурун хъсан-писдай кьил акъудиз вердишарун, эсердин къурулушдинни мана-метлебдин битаввал аннамишиз чирун;

- * художественный литература – чӀалан устадвал-искусство тирди, искусство яшайишдихъ галаз сих алакъда авайди чирун;

- * художественный эсер кӀелиз, суьгъбетиз, аннамишиз, анализ ийиз яваш-яваш, классдилай классдалди истемишунар хкажиз, чирун;

* кІелай эсердиз хас кьетІенвилер аннамишун, абур анализ авун, абуруз талукъ жуван фикирар, веревидер ва кьимет арадал гъун;

* чирвилер кьачуниз талукъ умуми месэлаяр (жуван гьерекатдин мурад вуч ятІа тестикъарун, ам планламишун ва кьилиз акъуддай рекьер тайинарун, герек малуматар жагъурун ва абур веревирдун, жуъреба-жуъре ктабрикай, гафарганрикай ва Интернетдикай менфят кьачун) гъялиз ва ишлемишиз вердишарун.

«Лезги литература» предметдин кьиметлу терефар. Инал сифте нубатда кьейдна кІанзава: гъам чи милли мектебдин, гъам гъар са предметдин кьилин везифа пуд месэладикай-гьерекатдикай ибарат жезва: чирвилер гун; тербия гун; образование гун.

И пуд месэлани хайи литеатура чирунин карда лап важиблубур я. Нетижада аялриз V-IX классра хайи литературадай гьихьтин чирвилер, вешишвилер ва алакьунар хъанатІа тайинарзава; образованидин дережа анжах аялди куътягъай классди кьалурзава; аялри кьачузвай тербиядин дережа «хъсан» ва «пис» гафаралди куътягъзава, анжах абурун кьиле ва рикІе вуч аватІа (тІебии илимдихъ инанмиш яни, ислам диндихъ инанмиш яни, вахабит яни ва мсб.) тайин жезвач.

Литераурадин образованиди аялдиз са жерге михьи мурадарвакъастар кьилиз акъудиз куьмек гузва:

* намус михьи, кьени фикирар ва мурадар авай, экуь ва азад гележегдихъ ялзавай, инсаниятдиз хийирлу затІар теснифиз кІанзавай тамам кас-личность тербияламишун;

* кІвале, жемиятда ва дуьняда кьиле физвай гьерекатрин жаваб гуз алакьдай, ватандин гражданиндин гъисс авай ва жавабдарвал вичин хивиз кьачуз алакьдай инсан тербияламишун;

* гъакъикъадиз ахлакьдинни марифатдин вилерай килигдай ва дуьз кьимет гудай, инсанрин арада авай алакьаяр мадни михьибур ва гуьрчегбур хъана кІанзавай; гъахьтин чешнеяр литературадин эсеррай жагъурдай инсан тербияламишун;

* литература чирун регъят авун патал аял яратмишунин кІвалахдив мукъва авун, адан алакьунар ва вердишвилер вилик тухун ва гегъеншарун.

V-IX классар патал Лезги литературадин чирвилерин *программа* чешне патал сифте яз туькІурнава. Адан бинеда алатай йисара басмадай акъатай программаяр, муаллимрин, алимрин, методистрин ва зарийрин тежриба, фикирар ва меслятар ава.

Теклифзавай программа гъавурда твадай чарчикай, пуд паюникай, гъар пайни пуд параграфдикай ибарат хъанва:

I. Аялриз V-XI классра хайи литературадай гудай чирвилер:

- 1) Аялриз V-IX классра хайи литературадай гудай чирвилерин мана;
- 2) V-IX классра аялрин гъерекатар;
- 3) V-IX классра аялри къачудай чирвилерин дережа.

II. Чирвилер тешкилдай рекъер: 1) Чирвилер гудай эсеррин тартиб; 2) Чирвилер ахтармишдай рекъер; 3) Классдилай къеце тухудай кІвалах.

III. Аялриз чирвилер гуз куьмекдай рекъер: 1) Техникадин алатар ва абур патал тадаракар; 2) Илимдинни методикадин литература; 3) Аялрин чирвилериз, алакьунриз ва вердишвилериз кьимет гудай уьлчмеяр.

Чешнедин программадин сад лагъай паюнин сад лагъай параграф «Аялриз V-IX класра хайи лиературадай гудай чирвилер» 2 паюникай ибарат хъанва: Лезги литературадин эсерар ва Дагъустандин литературадай къачунвай эсерар.Абурунбинеда V-IX классар патал гьукуматдин уьлчмеяр (2007-йис), Лезги ва Дагъустандин литературайрин чирвилеринпрограммаяр (2012-йис) ава.

Теклифзавай чирвилерин программа тахминанди я, адал бинелу хъана, гъар са муаллимди вичин кІвалахдин программа теснифда.

Учебный планда «Лезги литература» учебный предметдин чка

Юкъван школадин V - IX классра «Лезги литература» учебный предмет чирун патал 340 сят чара авунва: 5 – классда 68 сят (гъафтеда 2 сят, 34 кІелунин гъафте), 6 – классда 68 сят (гъафтеда 2 сят, 34 кІелунин гъафте), 7 – классда 68 сят (гъафтеда 2 сят, 34 кІелунин гъафте), 8 – классда 68 сят (гъафтеда 2 сят, 34

кІелунин гьафте), 9 – классда 68 сят (гьафтеда 2 сят, 34 кІелунин гьафте).

УЧЕБНЫЙ ПРЕДМЕТ «ЛЕЗГИ ЛИТЕРАТУРА» ЧИРУНИН ПРОГРАММАДИН МАНА

5 – КЛАСС

Халкъдин мецин эсерар.Лезги халкъдин мецин эсеррикай суьгьбет. Аялриз чидай,абуру сифтегъан классра кІелаймахар, кьисаяр, манияр рикІел хкун. Аялар халкъдин мецин эсерар авай ктабрихъ галаз танишарун.

Махар:«Вафалу дустар», «Пачагъ хъайи яц».Лезги халкъдин махар ва абурун жуьреяр. «Вафалу дустар» махуна халис дуствал кьалурун. Кьилин игитар тайинарун ва абурун кьаматар ачухарун.«Пачагъ хъайи яц» махуна ахмакьвал ва кьанихвал негъ авун. Махунин кьилин фикир ва художественный кьетІенвилер. Махар туькІуьр хьунин кьайда. Абурун темаяр ва кьилин фикирар. Игитрин арада авай алакьаяр сад-садав гекьигун. ЧІалан кьетІенвилериз фикир гун.

Къаравилияр. «Вишришар» къаравилида тапархъан шагьмураданни исламан кьаматар. Къаравилидин кьилин фикир. Мисалар мисалра хайи халкъдиз, ватандиз авай кІанивал кьалурун, темпелвал ва алчахвал негъ авун. Душманриз акси женг тухуникай, зегьмет чІугуникай, девлетлувиликайни кесибвиликай, дуствиликайни юлдашвиликай халкъдин мисалар. Факай мисалар. Мисалрин чІалан гуьрчегвал. Мисалрай халкъдин акьул, камал акун.

Мисалрин дуьм-дуьз ва куьчуьрмишнавай мана. МискІалар. МискІалра халкъдин акьул, фагьумлувал, яратмишдай алакьун. МискІалрин художественный кьетІенвилер.

Литературадин махар.

Межид Гъажиев. «Гъалиб хъайи кфил». Заридин «Гъалиб хъайи кфил» махуна кьуьзуь чубан Юсифан кьамат. кицІин вафалувал. дагъвидивай азадвални ватан кьакъудиз кІан хъайи душманар негъ авун. махунин художественный кьетІенвилер.

XVIII–XIX асиррин литературадай.

Кьуьчхуьр Саид. «Чубарук», «Аквазвач заз». Заридин уьмуьрдикай ва эсеррикай куьруь малуматар. «Чубарук» шиирда тІебиатдин шикилар. шиирдин кылин фикир. адан чІалан кьетІенвилер: ранг ядай гафар ва рифмаяр. «Аквазвач заз» шиирда заридин кылел атай бедбахтвал кьалурун. Ханарин зулумдиз акси фикирар. Эсердин художественный кьетІенвилер

Мазали Али. «Ватан». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Ватан» шиирдай кирамдиз хайи хуьр рикІивай кІанзавайди акун. ватандихъ авай муьгъуьббат кьалурзавай ранг ядай гафар. шиирдин кылин мана.

ЕтимЭмин. «Билбил», «ХупІярашугъя!» Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Билбил» шиирдин тема. Билбилдин кьамат ачухарзавай чІалан такьатар. эсердин кылин фикир. «ХупІ ярашугъ я!» Шиирда яшайишдин шикилар, вуч квез ярашугъ ятІа, тайинарун. шиирдин чІалан кьешенгвал.

СтІал Сулейман. «Судуяр», «Итимвал хъсан я». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Судуяр» шиирда дуванбегрин къаних суфатар кьалурун. Ранг ядай гафарин кумекдалди абурун амалдарвал, фендигарвал ачухарун. Шиирдин чІал гуьрчегзавай такьатар. «Итимвал хъсан я» шиирдин кылин фикир ачухарун. С. Сулейманан эсеррин кумекдалди алатай замана чи девирдив гекъигун.

Нуредин Шерифов: «Авани?» «ЭкъечІа!». Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Авани?» ва «ЭкъечІа!» шиирра кесиб халкъдиз вичин азадвал патал женг чІугуниз эвер гун. Шииррин кьурулуш ва чІалан такьатар абурун манадихъ галаз кьун. шииррин кылин фикирар. С. Сулеймананни Н. Шерифован яратмишунрин мукъавал.

Ахцегъ Гъажи: «Рабочидин чар». «Рабочидин чар» шиирда виликдай бакудин рабочийрин агъур гъал. Шаирди Баку хътин еке шегъердиз «зиндан» ва «гъурбат» лугъун. шиирдин кылин фикир ва чІалан такъатар.

Дагъустандин литературадай. Дагъустандин халкъарин литературайрикай куъруъ малуматар. Абурун тІвар-ван авай векилар ва чІехи эсерар. Кылин темаяр ва къарагъарзавай месэлаяр.

Цадаса Гъамзат: «Филни цегв». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куъруъ малуматар. «Филни цегв» басняда вичин къуватдихъ инанмиш филдин лавгъавал. гъвечІи цекврен викІегъвал, эсердин кылин фикир. «Вуж акъулла ятІа, гъам гъалиб жада», – мисалдин мана ачухарун.

Азиз Иминагъаев: «Фяледин уьмуьр», «Зулум куьтягъ хъана». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куъруъ малуматар.

Вилик девирда фялейрин бахтсуз къисмет: агъур зегъмет, каш-мекъ, ихтиярсузвал. абур хузаинри, десятникри истисмар авун. Шаирди фялейриз азадвал патал женгиниз эвер гун. «Зулумар куьтягъ хъана» шиирда инкъилабдикай хабар гун, фялеяр зулумдикай хкатунал шадвал авун. Эсеррин художественный такъатар ва кылин фикир.

XX-XXI асиррин литературадай.

Хуьруьг Тагъир: «Малла Иса». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куъруъ малуматар. Куьгъне заманда кесибрин гъал, мавгъуматди халкъ вичин зунжурралди арушун. поэмада малла исадин къамат. малла исадинни кечмиш хъайи шерифан папан арада хъайи рахун ва поэмада адан метлеб. фекъидин къанихвилиз кесибри гайи жаваб. поэмадин эхиримжи бендерихъ авай метлеб. Поэмадин кылин фикир, игитрин къаматар, художественный къетІенвилер.

Алибег Фетягъов. «Риза». заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куъруъ малуматар. «Риза» гъикаяда етимдин къисмет. гъикаядин кылин къаматар. ЦІийи уьмуьр, цІийи къурулуш мягъкемарун патал женгиниз экъечІнавай халкъдин баркаллу зегъмет, уьткъемвал ва ватанпересвал. Гъикая кхьинин тегъер ва чІалан къешенгвал.

Шагь-Эмир Мурадов. «Базар-дуъзуъ», «Турфан». Заридин яратмишунрин рекъикай куъруъ малуматар.«Базар-дуъзуъ» ва «Турфан» шиирра хайи тебиатдин шикилар, жегъилри дагъдин куклушар муьтлуъгъарун. шииррин кылин фикирар ва чалан кеткенвилер.

Забит Ризванов. «Диде, квал ва чуьнгуьр», «самур». Заридин шиирра диде, хайи ватан клан хьунин гыссер. шииррин кылин фикирар, туьклуьр хьун ва чалан такъатар.

Алирза Саидов. «Ашукъ яз хьурай». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куъруъ малуматар.шиирдин мана ва ам туьклуьр хьунин тегъер. кылин фикир ва художественный кеткенвилер. Ватанпересвилин гыссер кьалурзавай такъатар. Шаирдин фикирар гьакъикъатдихъ галаз кьун.

Жамидин. «Чинерар», «Лавгъа фере». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куъруъ малуматар.«чинерар» шиирдин мана-метлеб, чалан такъатар ва кылин фикир. «Лавгъа фере» баснидин мана-метлеб.

Ханбиче Хаметова. «Ватан». Хайи ватандин шикилар ва агалкьунар, абур инсанриз клан хьун. Шаирди вичин эсерда кьалурзавай гьерекатар алай йикъан гьаларихъ галаз гекъигун.

Мердали Жалилов. «Фу». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куъруъ малуматар. Поэмада фу халкъдин девлет, суфрадин шагъ тирди тестикъарун. Фаз гьуьрметдай адетдин кьиметлувал винизх хкажун. Поэмадин кылин мана, художественный кеткенвилер ва кьешенг чал.

Абдул Фетягъ. «Дурнайрин аваз». «Дурнайрин аваз» гьикаяда инсанрин ислягъ зегъмет. Дяведин йисар рикел хкун. Мустафадин кьамат. Гьикаядин кылин мана ва художественный кеткенвилер.

Седакьет Керимова. «Каруяр». Гьикаяда кьушарин яшайиш, гьерекатар ва амалар. Гьикаядин кылин фикир. Гьикаядин чал.

Арбен Къардаш. «Гуьзел Баде». Шиирда яшлу инсандиз гьуьрмет авун. Дагъларин хьсан адет хуьн. Шиирдин чал: дерин гыссер кьалурун патал ишлемишнавай такъатар. эсердин кылин фикир.

Дагъустандин литературадай. Дагъустандин халкъарин XX-XXI асиррин литературайрикай куьруь малуматар. Бажарагълу векилар ва кылин эсерар.

Абумуслим Жафаров. «Лувар квай зиянкар». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. Повестда тебиатдин гуьрчег шикилар. Хайи тебиат кьалурунин карда заридин чIалан устадвал. Ихтилатчидин гьунар. Тебиат кIан хьун виридан буржи тирди ачухарун. Гьикаядин кылин фикир ва художественный кьетIенвилер.

Мегьамед-Султан Ягьяев. «Салават». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. Повестда тамуз фейи гадаяр, Расулни Мурад, сурун кьванерал дуьшуьш хьун. Абдурагьман бубади партизанрин дестедин жегьил разведчик салават рикIел хкун. Салаватан кылихар, гьерекатар ва кьамат ачухарун. повестдин чIал ва кылин фикир.

Юсуп Хаппалаев. «Самурдин кьерехрив». Дагъустан ва Азербайджан, абур СССР-дик квай стха республикаяр тирла, алакьаяр тайинарун. Шиирдин чIал ва кылин фикир тайинарун.

Литературадин теория

Литературадин мах. Кьиса. Миф. Къаравилияр. Гекъигунар. МискIал. Эпитет. Олицетворение. Лирика. Метафора. Басня. Композиция. Метафора. Повесть. Сюжет ва композиция.

Аялри хуралай чирна кIанзавай эсерар:

Саид Кь. «Чубарук».

Али М. «Ватан».

Эмин Е. «Билбил».

Сулейман С. «Судуяр».

Ризванов З. «Самур».

А. Фетягь. «Дурнайрин аваз» (аялри хкягъай са чIук).

Аялри классдилай кьеце кIелна кIанзавай эсерар ва ктабар:

Лезгийрин поэзиядин антология.

Лезги халкъдин махар.

Лезги халкъдин мисалар ва мискІалар.

Хъана къван, хъанач къван...

Гъажиев М.«Дагълара».

Гъуьсейнов И.«Шиирар».

Етим Эмин.«Хкягъай эсерар».

Жамидин.«Са кІус хъвер».

А. Къардаш.«Пешапа».

Лезги Нямет.«Шиирар».

Межидов Къ.«Дагъларин аялар».

Межидов А.«Шиирар».

Меликмамедов М.«Шиирар».

Мурадов Ш-Э.«Дустар я чун вири».

Нагъиев Ф.Шиирар.

Ризванов З.Шиирар.

СтІал Сулейман. Экуьнин гъед.

Хуьруьг Тагъир.Хкягъай эсерар.

Шабатов Ш. Шиирар.

Шихвердиев М.Экуьнин ярар.

Абу-Бакар А. Гъикаяяр ва повестар.

Дадашев М. Шиирар.

Гъамзатов Р. Шиирар ва поэмаяр.

Хаппалаев Ю. Шиирар ва поэмаяр.

Ягъяев М-С.Гъикаяяр ва повестар.

Аялри алава яз кІелна кІанзавай эсерар:

Махар: «Къаридиз куьмек гайи къушар», «Тапан кьин къур жанавур».

Малик Гъажиев. «Пачагъ хъайи лам».

«Квасади кутур цикІен».

Зегъметдикай мисалар.

Тјебиатдикай мискІалар.

Шагъабудин Шабатов. «Зул».

Гъажифенди Ильясов. «Кепекдик квачир ихтилат».

Къ.Саид. «Лянет».

Чепиви Навруз. «Бязибуруз килигна зун».

Абдулагъа Ашурагъаев. «Игитдин къамат».

М.Али. «Жегъилриз тавакъу».

Е. Эмин. «Тумакъ яц», «Къах тІуър кац», «КІекрез».

Шихнесир Къафланов. «Уъмуърдал вун ашукъ ятІа».

С.Сулейман. «Фекъияр», «Девлетлуяр, чиновникар».

Насруллагъ Нури. «Играми шаир Сулейманаз».

Н.Шерифов.«Азадвал».

Гуъзеля Гъасанова. «Чи тІвар вине къан, лезгияр!

ЦІ.Гъамзат. «Маймунни харат устІар», «Меци кылел бала гъида».

Мегъамед-Эфенди Османов. «Къумукърин адет».

Х.Тагъир. «Ахцегъар», «Багълара».

Айна Шалбузова. «Дидеди – хциз».

А.Фатахов. «Зулун йиф».

Абдурагъман Межидов. Цумурар.

Абидин Камилов. «Зулун шикилар».

Ш.-Э.Мурадов. «Азиз Сулейман».

Саидмет Самури. «Дагълар».

Гъажибала Къазиев. «Къуруш».

З.Ризванов. «Паласа», «Гатфар».

Седакъет Керимова. «Цуъквер».

Эйваз Гуълалиев. «Ша Чархидал».

А.Саидов. «Дагъви я зун».

Лга Энвер. «Хва я уъткем!»

Мегъамед Агъа. «Медалар алай кицІ», «ШапІа».

Къ.Рамазанов. «Баркаван Самур», «Зи манияр».

А.Межидов. «Багъа я», «Гъевес».

Къасум Фаталиев. Зарафатдин шиирар.

Исмихан Къадимов. «Тѣбатдин сегъне».

Нурудин Насруллаев. Зарафатдин къисаяр.

Х.Хаметова. «Стхадиз кагъаз».

Назир Мирзоев. «Къизилдин хтар» (*повестдай чІук*).

Омар Гъуьсейнов. «Ватан».

Ибрагъим Гъуьсейнов. «Лезгистанда мелер ава».

М.Жалилов. «Зи чил», «Авач гъунар, чІехи жафа галачиз».

Айнар Султанова. «Зун лезги я!»

М.Алимов. «Куьв гекъигин?»

Мукаил Агъмедов. «Хайи хуьр».

Эльмира Севзиханова. «Дидедин мани», «Рагъ».

А.Фетягъ. «Зи лезги чІал».

Замир Мегъамедов. «РикІе туна, хуьда за вун, лезги чІал».

Тажидин Агъмедханов. «Ачкара», «Жейран».

Назир Гуьлметов. «Дагъ далу я лезгидин».

А.Къардаш. «Диде», «ЧІехи бубадин сес».

Фейзудин Нагъиев. «Пуд мани».

Гуьлжагъан Мисриханова. «Ватандин хва».

Ражадуллагъ Салманов. «Савадлу хьухъ, инсанар!»

Анварбег Култаев. «Хайи чилин нефес», «Дустар», «Гъетер».

Муса Мегъамедов. «Тапус».

Юсуф Хаппалаев. «Самурдин кьерехрив».

6 – КЛАСС

Халкъдин мецин эсерар.

Манияр. Лезги халкъдин адетрихъ, майишатдихъ галаз алакълу манияр: лайлаяр, бендер, ясдин манияр, лирикадин манияр. Къагъриманвилин манияр. «Бахтавар» ва «Надир шагъ кукІваруникай» манийра халкъдин къагъриман рухвайрин къаматар. Къагъриманвилин манийрин къилин фикирар ва художественный

къетIенвилер. XX асирдин манияр. Советрин девирдин манияр. Къазимегъамед Агъасиевакай ва Мукътадир Айдунбековакай манияр. Абурун кылин фикирар.

Махар. «Гъуьлуьн шив», «Акьуллу данарбан»махарин мана, иштиракзавай ксар ва абурун кылихарни гъерекатар. Махара халкъдин хъсан хесетар ва зегъмет чIугунал рикI хъун. Дамах гвачирвили, акьуллувили, къуватлувили, гъахъ гвайвили, хъсанвили тариф авун ва пехилвал, темягъкарвал негъ авун. Гъахълувал гъахъсузвилел, жумартвал мискъивилел, акьуллувал ахмакъвилел, ватанпресвал хаинвилел гъалиб жедайдахъ халкъдин инанмишвал. Махара акьуллу, фагъумлу инсанар гъалиб хъун. Махарин чIалан гуьзелвал: эпитетар ва гекъигунар гзаф ишлемишун.

Литературадин махар.

Х.Тагъир. «Балашан зиянкар кац». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. Махунин мана, кыле физвай вакъияр. Эсер халкъдин мецин яратмишунриз мукъва хъун. Угъривал негъ авун. Эсер шиирралди кхьин. ЧIалан гуьрчегвал. Кылин фикир.

XVIII-XIX асиррин литература.

Къуьчхуьр Саид. «Душман ханариз». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай малуматар. Кесиб халкъдиз гужарзавай ханариз шаир ачухдиз акси экъечIун. Халкъдин душман са хан ваъ, вири ханар, беглер, девлетлуяр тирди тестикъарун. «Душман ханариз» шиирдин кылин фикир. Шиирдин туькIуьр хъунухъ, ранг ядай гафар ишлемишун. Къуьчхуьр Саидан шаирвили уstadвал.

Етим Эмин. «Дуьнядиз», «Дуьня гъей!». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Дуьнядиз» шиирда шаир яшамиш хъайи вахтунин шикилар
(къайдаяр, адетар, социальный зидвилер ва женг) къалурун. Шиирдин кылин, фикир туькIуьр хъун, чIалан къешенгвал. «Дуьня гъей» шиирда вилик кIелай эсердин гъиссер
тема,
тикрар хъун. Шаир девирдин адетриз акси хъун.

Миграгъ Мардали. «Етимдикай», «Шалбуз дагъдиз». «Етимдиз» шиирда къалурнавай гъалар гъакъикъатдихъ галаз къун. Шиирдин кылин фикир ва

художественный кьетIенвилер. «Шалбуз дагъ» шиирда социальный фикирар: шаир дагъдин секинвилел рази тахъун.

Кесиб Абдулагъ. «Чир хъанайтIа кIелун-кхьин». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Чир хъанайтIа кIелин-кхьин» шиирдин тема, художественный кьетIенвилер ва кылин фикир. Ранг ядай гафар ишлемишун. Кесиб Абдулагъан эсерар халкъдин чIалариз мукъва хъун.

СтIал Саяд. «Кавхадиз». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар гун.«Кавхадиз» шиирдин чIалаз фикир гун. Дишегълидин кьаматдикай сочинение кхьин. Шиир хуралай чирун.

Дагъустандин литература:

Умаран Батирай. «Къаварални кимерал...» Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. Шаирди вичин девирдин къайдаяр негъ авун. Девлетлуйри шаир жерме авун. Шаирдин мурад халкъдиз манияр лугъун, абуруз гьакъикъат къалурун тирди ачухарун. «Уьмуьрдикай манийра» гьакъикъат дуьздаказ къалурун. Лежбердин къайгъуяр, девирдин зидвилер, инсанрин арада авай барабарсузвал акун. У. Батираян шииратдин кьетIенвилер.

Йирчи Къазакъ. «Итим...», «Сибирдай кагъаз». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикайуьруь малуматар. «Итим гьихътинди хъана кIанда» шиирда вафалувилин, викIегъвилин, гьахъ кардин тариф авун. Намуслу хъуниз эверун. «Сибирдай чар» шиирдай шаирдин уьмуьр акун. Шиирдин кылин фикир ва художественный кьетIенвилер. Й. Къазакъан шииратдин кьетIенвилер ва метлеб.

СтIал Сулейман. «Жувакай ихтилат». Зариди авур ихтилатдай адан уьмуьр акун. «Дидедиз» шиирда хвавилин гьиссер, абур къалурзавай чIалан такъатар. Шиирдин кылин фикир. «Велледиз» шиир насигъатдин эсер тирди ачухарун, аялриз тербия гунын карда адан метлеб. С.Сулейманан шииррин художественный кьетIенвилер ва кьиметлувал.

А.Муталибов. «Ватан». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. Шаирдиз хайи ватан кIан хъун. Ватандиз вафалувал чIалан такъатрин куьмекдалди къалурун.

Къияс Межидов. «Ватан». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. Пьесада лезги жегьил чубандинни урус рушан къаматар. КтIай адетрал хьуьруьн. Жегьилар чпин мурадлив агакьун. Пьесадин кьилин фикир.

Мурадхан Шихвердиев. «Рагъ кьаршиламишзава». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Рагъ кьаршиламишзава» повестдин тема, композиция ва кьилин къаматар. Вакъифан уьмуьр ва къамат: гележегдикай умуд хкат тавун. Повестдин кьилин фикир ва художественный кьетIенвилер.

Байрам Салимов. «Лацу кьван». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар гун. Риваятдин кьилин фикир ва художественный кьетIенвилер веревирд авун.

Абдулбари Магьмудов. «Стхаяр». Заирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Стхаяр» гьикаяда мехъерин адатар ва инсанрин къаматар. Гьикаядин кьилин фикир ва кьурулуш.

Алирза Саидов. «Дагъви я зун». Заирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар гун. Дагъвидиз хас лишанар жагъурун. Эсеррин кьилин фикир ва художественный кьетIенвилер тайинарун.

Жамидин. «Шурва», «Масадаз атIай фур» шиирда кьве чин алай инсанар русвагъ авун, авамвилел хьуьруьн. «Масадаз атIай фур» шиирдин кьилин фикир – масадаз писвал тавуниз эвер гун. Жамидинан эсеррин художественный кьетIенвилер.

Ибрагьим Гьуьсейнов. «РикIин кIусар» шиирда инсанрал, ватандал ашукъ шаирдин фикирар ва гьиссер. Эсердин художественный кьетIенвилер.

Азиз Алем. «Дагъда марф», «Жанлу хазина». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. А.Алеман тIебиатдин шиирар («Дагъда марф», «Жанлу хазина» ва мсб). Абурун мана-метлеб, кьурулуш ва чIалан кьетIенвилер. Заридин л ирикадин художественный кьетIенвилер: везин, ритм, рифмаяр.

Муъзеффер Меликмамедов. «Зи бахтуниз акъатай чІал», «Зи чил я ам». Шиирра дидедин чІал ва хайи чил кІан хъунин гужлу гьиссер.Шииррин чІалан кьетІенвилер, абурун куьмекдалди эсердин кьилин мана ачухарун.

Пакизат Фатуллаева. «Бубу», «Цуьк». Заридин «Цуьк», «Бубу» шиирра тІебиатдин шикилар ва шаирдин хуш майилар. Шииррин чІалан такъатар: эпитетар ва гекъигунар.

Фейзудин Нагъиев. «Зи чІал». «Зи чІал» шиирда дидедин чІалал дамах авун, адан михъивал хуьниз эвер гун. Шиирдин кьилин фикир ва чІалан такъатар.

Седакъет Керимова. «Лезги руьгъ». Шиирдин тема ва кьилин фикир тайинарун. Шиир туькІуьр хъуникай веревирд авун.

Дагъустандин литература.

Эфенди Къапиев. «Интуристдихъ галаз рахунар», «Дагъда юргъ».Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Интуристдихъ галаз рахунар» эсердин бинеда гъакъикъатда хъайи агъвалат эцигун. Сулейманан къамат. Ада вич вири уьлкведин шаир хъунал дамахун. Эсерда халкъарин дуствал ва ватанпересвилин гьиссер. Эсердин кьилин фикир.

Сардар Абил. «Марф». Шиирдик квай зарафатдин фикирар къалурун. Шиир Э.Къапиеван гьикаядив гекъигун, лазим тир къейдер кІелун.ТІебиатдикай мисалар гъун, абур суьгъбетда ишлемишун.

Расул Гъамзатов. «Лезгияр», «Дурная». Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар. «Лезгияр» шиирда дагъустанвийринни гуржийрин арада дуствал, гъуьрмет, муьгъуьббат авайди ачухарун. Шиирдин кьилин фикир ва художественный такъатар. «Дурная» шиирда инсанпересвилин гьиссер. Эсердин художественный кьетІенвилер. Ам манидиз элкъуьн.

Муса Мегъамедов. «Тапус». Гьикаядин кьилин фикир тайинарун, ам жуван гафаралди лугъун. Гьикаядин чІалан такъатриз фикир гун, ранг ядай гафар къалурун.

Мегъамед Атабаев. «Зи асир». Шаирдин яратмишунрикай куьруь малуматар. «Зи асир» шиирда авторди вичин девирдикай ийизвай фикирар.

Юсуф Базутаев. «Маса жуьре марф», «Тарар». Шаирдин яратмишунрикай куьруь малуматар.

Шиирра тебиатдин шикилар. Шииррин художественный кьетIенвилер ва кылин фикирар.

Литературадин теория

Махарин чIал. Ритм ва рифма. Лирика. Гипербола. Ярж. Диалог. Монолог. Пьеса. Драма. Комедия. Пейзаж. Тарихдин эсер.

Аялри хуралай чирна кIанзавай эсерар:

Емин Э. «Дуьньядиз».

Миграгъ М. «Шалбуз дагъ».

СтIал С. «Веледдиз».

Гьамзатов Р. «Лезгияр».

Гьажиев М. «Къарагуьз».

Меликмамедов М. «Зи чил я ам».

Муталибов А. «Ватан».

Нагьиев Ф. «Зи чIал».

Аялри классдилай кьеце кIелна кIанзавай эсерар ва ктабар:

Квасадин аламатар.

Къагьриманвилин манияр.

Лезгийрин поэзиядин антология.

Лезги халкъдин махар.

Абдул Фетягъ. Гьикаяяр.

Алибегова Б. Шиирар.

Алпан М. Гьикаяяр.

Гьуьсейнов И. Шиирар.

Магьмудов А. Цуькверин кIунчI.

Межидов Къ. КIвачерик лувар квай Алуш.

Меликмамедов М. Гележег.

Мурадов Ш.-Э. Шалбуз дагъдин шагьвар.

Рашидов А. Шиирар.

Саидов А. Зи экуь гъед.

Салимов Б. Мани хуьруьз хтана.

СтАл Сулейман. Хкягъай эсерар.

Шайдаев Я. Гъикаяяр ва повестар.

Шерифов Н. Чигедин стАл.

Шерифов И. Шиирар.

Абуков К. Гъикаяяр ва повестар.

Аминов М.-З. Шиирар ва поэмаяр.

Багандов Г. Шиирар ва поэмаяр.

Бахшиев Ф. Повестар.

Расулов А. Гъикаяяр ва повестар.

Шагъмарданов Ш. Шиир ва гъикаяяр.

Аялри алава яз кІелна кІанзавай эсерар:

«Авчи Пирим».

Сажидин. «Дидедин чІалаз вафалувал».

Минаят Муталибова. «Кис, гъуьлуьн лепе...»

Х. Тагъир. «Жанавурдикайни чакъалдикай хкет».

Имам Асланов. «Дагъдин чешме».

Къ. Саид. «Тавурай».

Етим Эмин. «Яру, цІару гуьллую чит», «Стхаяр».

Кириви Къадир. «Ширин дуьнья – туькьюьл дуьнья».

Миграгъ Мардали. «Миграгъиз хтайла лагъай чІал», «Жуван пеше».

С. Сулейман. «Веледдиз», «Рушариз».

Н. Шерифов. «Садвал».

Мемей Эфендиев. «Рагъ».

Алибег Фетягъов. «Дагъидин руш».

А. Муталибов. «Багъаханум», «Хуьруьн булах».

Балакъардаш Султанов. «Пионер», «Батрак Агъмедан кьиникъ».

Мукаил Агъмедов. «Ина, хайи маканда».

Къ. Межидов. «Лекърен капаш».

Имам Асланов. «Лезги чІал».

Гьемдуллагъ Бабаев. «Фурс гвай бег».

Бикеханум Алибегова. «Цуькверин багъ».

Межид Гъажиев. «Къарагуьз».

Абдулагъа Ашурагъаев. «Хъфизва зун КІелетдал».

Ш.Къафланов. «Мукъаят хъухъ, инсанар!»

Байрам Салимов. «Лацу къван».

Якъуб Яралиев. «Ругъва яц».

Абдурагъман Межидов. «Музыка».

А. Магъмудов. «Къуьзуь кас», «Булахдал».

Иззет Шерифов. Ватандикай шиирар.

Алирза Саидов. «Дагъви я зун».

Жамидин. «Куьмекдиз ша, гьерекат».

Ханбиче Хаметова. «Верхи тар».

И.Гъуьсейнов. «Алкъвадрин дерада», «Зи уьлкве», «Лезгистанда мелер ава».

Буба Гъажикъулиев. «Мариядин тар», «Дагъда сел».

Ш.Исаев. «Бубадин кІвал».

Зуьгъре Акимова. «Уьмуьрдин музыка».

А.Алем. «Билбил», «Хиросима».

Зульфикъар Къафланов. «ЧкІанвай хтар».

М.Алпан. «Лезги чІал».

Тажидин Агъмедханов. «Булах», «Ачкар».

Ахцегъ Алмас. «Лезгистан».

М. Меликмамедов. «Вуч хъсан я!», «Гъай тагайтІа ватанд ванциз».

Абдул Фетягъ. «Лезги къилих».

Эрзиманов Медет. «РикІ».

П.Фатуллаева. «Марф».

Абдул Фетягъ. «Лезги къилих».

Рачаб Хибиев. «Зун дагъ я».

Ф.Нагъиев. «Мидаимвал», «Агъ».

Седакъет Керимова. «Лезги руьгъ».

Загъидин Гъасанов. «Дурнайрин мани», «Салигъан гъалатІ».

Гъ. Ибрагъимова. «Гъажи Давуд».

Заира Аминова. «Зулун йикъар».

Р. Гъамзатов. «Маша», «Дуствиликай къиса», «Хуьруьг Тагъиракай гаф».

Муса Мегъамедов. «Тапус».

М. Атабаев. «Фурма».

Анвар Аджиев. «Дагъдин кард».

Ю. Базутаев. «Диде», «Тарар».

Шагъвелед

Шагъмарданов. «Йиф», «Яргъирушав суьгъбет».

7 – КЛАСС

Халкъдин мецин эсерар: къиса «Къванцин гада», эпос «Шарвили». Къисада иштиракзавай инсанрин къилихарни гъерекатар. Къеце патан чапхунчийрин зулумкарвал. Къисада чубан гададин къастунал клевивал, адаз ватан кІан хъун. Чубан гададин къагъриманвал. «Шарвили» – лезги халкъдин тарихдикай суьгъбетзавай зурба эсер. Шарвили – лезги халкъдин рикІ алай игит. Шарвилиди вичин халкъ иранлуйриз харж гуникай азад авун. Гияр шегъер азад авун. Шарвилидин веси.

Литературадин махар. З.Эфендиев. «Чуьхвер Магъсуб. Махунин мана, туькІуьр хъун ва къилин игитар. Магъсубан къамат: амалар, хесетар ва акъуллувал. Махунин къилин фикир ва художественный къетІенвилер. Ам халкъдин махариз мукъва хъун.

А.Ражабов. «Къаних вил». Махунин мана ва къилин фикир. «Къаних вил» халкъдин махариз мукъва хъун, абурун арада авай тафават. Махунин чІалан къетІенвилер.

Фейруз Беделов. «Бахтунал дуьшуьш хъайи лезги». Заридин уьмуьрдикай куьруь малуматар.«Бахтунал дуьшуьш хъайи лезги» кирамди, зарафат квай мах хъиз,

туькIуьрун. Ада кIелзавайдаз авам тахьуниз, викигь хьуниз эверун. Кьисадин чIал ачухарун.

ХУШ-ХІХ асиррин литература.

Кь.Саид. «Зи чарх кьулухь элкьвена».Шаирдин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. «Зи чарх кьулухь элкьвена» – зулумкар Сурхай хандиз акси эсер. Адай зари Аллагьдилаь нарази тирди акун.Шиирдин чIал, куьгьне хьанвай гафар ва абурун мана.Шиирдин кьилин фикир.

Лезги Агьмед. «Я залум хан». Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Я залум хан» – Кь.Саидан вилер акьудай хандиз акси теснифнавай чIал. Лезги Агьмеда шаирдин тереф хуьн. Кь. Саданни Л. Агьмедан дуствилин алакьаяр.Шиирдин кьилин фикир ва художественный кьетIенвилер.

Ахцегь Мирзе Али. «ГьикIин?»).Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. Шиирдин мана, чIал ва художественный кьетIенвилер. Кьилин фикир.

МиграгьСфи-эфенди.«Яйнахар», «Буюр, зи дуст Мирзе Али». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь мавлуматар.Шиирда Цуькверин сувариз дагьдин хуьруьн гьерекаатар, инсанрин гугьуьлар ва тIебиатдин шикилар. Шиир туькIуьр хьанвай кьайда ва адан чIал.

Етим Эмин. «Гьарай, эллер!», «Дустариз». Шаирдин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малумаатар. «Гьарай, эллер!» шиирда кирамди дуьньядиз гузвай кьимет. Е. Эмин дуьньядин гьи крарал рази туштIа, ачухарун. Шиирда диндин векилар беябурун. «Дустариз» шиирда шаирдин тIалабунар.

Шиирдин кьилин фикир ва художественный кьетIенвилер: ранг ядай гафар, гекъигунар, рифма ва ритм.

Алкьвадар Гьасан. «Куьгьне ханлар, беглер квадрин, элягьин...». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар.

Шиирда ханариз, беглериз акси фикирар, шаирди абур квадра-руниз эвер гун. Шиир гьакьикьатдиз мукьва хьун.

Дагьустандин литература.

С.Къурбан. «Шиирарни куърпеяр».Заридин уьмуърдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар.Шиирда шаирди вичин эсерарни куърпе балаяр сад-садав гекъигун.Шиирдин художественный такъатар ва къетӀенвилер. Къилин фикир.

М.-Э. Османов. «Жумартвал ва намус». Заридин уьмуърдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар.Шиирда инсандин жумарт ва намус хьтин багъа лишанрикай веревирдер.

XX асирдин литературадай.

С.Сулейман. «Тербия», «Бязи ахмакъ». Заридин уьмуърдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар.«Тербия» ва «Бязи ахмакъ» шиирра инсанриз насигъатар гун. Халкъдин адетар вилив хуьниз айгъам авун.Шииррин къилин фикирар ва художественный къетӀенвилер.

Н.Шерифов. «Самур», «Яру Аскер».Заридин уьмуърдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар.«Самур» шиирда вацӀун къамат. Эсердай совет девирдин шикилар акун.«Яру Аскер» шиирдик квай ватанпересвилин гьиссер. Эсердин къилин фикир.Эсеррин туькӀуьр хьун ва чӀалан такъатар.

Мемей Эфендиев. «Комсомолар». Заридин уьмуърдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар.«Комсомолар» шиирда Совет девирдин жегъилрин уьмуьр ва гьерекаатар. Шиирдин туькӀуьр хьун ва чӀал.

А.Фетягъов. «Зарбач Гъасан».Заридин уьмуърдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. «Зарбачи Гъасан» поэмада карханаяр цӀийи машинралди тадаракламишунин, рабочий классдин жергеяр колхозчийрин гьисабдай гегъенш хьунин месэлаяр.Поэмада сад лагъай пятилеткадин йисара жегъил фяле Гъасанан яратмишунин кӀвалах. Рабочийрин дуствилин хизандин уьмуьр. Ада Гъасаназ авур таъсир.Эсерда тӀебиатдин гуьзел шикилар. «Огни» заводдин акунар.Поэмадин къилин фикир ва чӀалан гуьрчегвал.«Зарбачи Гъасан» лезги ва Дагъустандин шииратда рабочий классдикай теснифнавай сад лагъай чӀехи эсер-поэма хьун.

Ш.-Э.Мурадов. «Ватан». Заридин уьмуърдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар.Сад лагъай шиирда ватандин алатай ва алай девиррин шикилар: кандуда гьуьр авачир, тандал партал алачир, амма суфра ачух я, чилер мублагъ я.

Миллетрин дуствилин, стхавилин хизанда. Шиирдин художественный такъатар.Къвед лагъай шиирда лирический игитдиз аквазвай шикилар, ада халкъдин адет хвена, «Квез къуват хъурай!» гафар тикрарун.«Ватан» ва «Къуват хъурай!» шииррин мукъавал.

Ст1ал Мислимаг. «Лезгидин т1ал».Заридин уьмуьрдикай ва ярамишунрикай куьруь малуматар.Халкъдин месэлайри заридиз секинвал тагун. «Лезгидин т1ал» шиир алай девирдин гьаларихъ галаз къун. Ч1алан къет1енвал.

Сихнесир Къафланов. «Хайи чил». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар.«Хайи чил» эсердин тема – к1вале, хуьре, уьлкведа гьурмет-хатур хьунин чарасузвал. Ихътин фикирар заридин эсерра давамар хьун. «Хайи чил» шиирдин кылин фикир – вири уьлкве, хайи чил хьиз, к1ан хьун. Ш.Къафланован шииррин художественный къет1енвилер ва ч1алан уstadвал. Адан эсерар, композиторри гъаваяр туьк1уьрна, манийриз элкьуьн.

Чепер Касбуба. «Яйлахда». «Гуьзел гатфар». Заридин шиирра т1ебиатдин ва зегьметдин шикилар. Эсеррин кылин фикир ва метлеб. Шииррин художественный къет1енвилер.

Межид Гъажиев. «Са булагдай яд хъвайибур». «Са булагдай яд хъвайибур» повестда Ватандин Чехи дяведин йисар къалурун. Фронтдин далу пата рабочий классдин дурумлу зегьмет, адаз гележегдин фялейри, ФЗО-да к1елзавай жегьилри, куьмек гун. Заводди ц1ай къун, ам хкадарунин карда аялрин игитвал.Повестдин тема ва месэлаяр. Кылин къаматар: Мамед, прораб Петрович ва мсб.Повестдин кылин мана, композиция ва художественный къет1енвилер.

Якъуб Яралиев. «Агалай сандух». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар.«Агалай сандух» гьикаяда халкъдин уьмуьрдин шикилар. Аминатан, Рустаман ва Эминан къаматар.

Гьикаядин кылин фикир, композиция ва ч1алан такъатар.

Назир Мирзоев. «Цацар алай цуьк». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар.«Цацаралай цуьк» повестдин тема ва кьилин месэла. «Авай са руш» ч1укуна Гьамидадин кьамат. Ч1алан кьет1енвилер.

Буба Гьажикьулиев. «Заз эвера». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар.Повестда гьакьисагъ зегьмет кьалурун. Эсерда кирамди эцигнавай месэлаяр. Повестдин художественный кьет1енвилер.

Жамидин. «Арада зат1 аваз хьуй», «Мугьман к1валин абур я».Шииррин мана-метлеб. Кирамди зарафатдин ва ягьанадин яшайишда дуьшуьш жезвай ч1уру адетар, кьилихар ва дуьшуьшар кьалурун ва абурал хьуьруьн.

Казим Казимов. «Девирдин кьван». Заридин уьмуьрдикай, а яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Девирдин кьван» повестдай Дагьустанда Окябрдин инкьилабдин ва граждан дяведин йисар акун. Эсердин игитрин кьаматар ва кьисметар кьалурун. «Девирдин кьван» ибарадин мана-метлеб ачухарун.

Кичибег Мусаев. «Зи халкъ», «Кьуьзуьлгуьлрин дередин руш». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай малуматар.«Зи халкъ» шиирда лезги халкъдин кьамат. «Кьизилгуьлрин дередин руш» шиирда т1ебиатдин шикилар ва лирикадин игитдин гьиссер.

Расим Гьажиев. «Диде ва дагьлар».Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. «Диде ва дагьлар» повестд Ватандин Ч1ехи дяведин йисара етим аялрин четин гьалар кьалурун.Повестдин кьилин игитрин, дидединни гададин, кьаматар. Эсердин кьилин фикир, композиция ва ч1ал.

Абдуселим Исмаилов. «Кьулан вац1». Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. «Кьулан вац1» шиирда Самур вац1ун шикилар виликдай ва гила. Шиирдин кьилин тема – кьве чкадал пайнавай лезги халкъдин кьисмет. Шиирдин художественный кьет1енвилер.

Зульфикъар Къафланов. «Хуъруън нуьк1», «Зи рагарни, зи дагъларни...».Заридин уьмуърдикай ва яратмишунрикай куъруъ малуматар. «Хуъруън нуьк1» шиирда хайи ватан к1ан хъунин гужлу гьиссер. Шиир манидин жуъреда кхьин: адан везин, художественный такъатар ва кылин фикир. «Зи рагарни, зи дагъларни...» шиирдик веревирдилимдин фикирар.

Абут1алиб Гъафуров. «Зи уьмуър».Заридин уьмуърдикай ва яратмишунрикай куъруъ малуматар. «Зи уьмуър» эсерда шаирдин уьмуърдин шикалар, аялрин кесиб ва гишин яшайиш. Абурун диде-бубайри пачагъдин Россияда лук1виле к1валахун.Инкъилабдилай гуьгъуьниз шаирдин уьмуър дегиш хъун. «Зи уьмуър» эсердин художественный такъатар ва кылин фикир.

Мегъамед Хуршилов. «Сулак - шагъид». Заридин уьмуърдикай ва яратмишунрикай куъруъ малуматар.«Сулак шагъид я» романдин мана, композиция ва сюжет.«Муькъвел алай чук1ул» кыле къаравулди авур суьгъбет. Классрин арада авай зидвилер артух хъунин себеб. Девлетлуйри инсафсузвилелди кесибар истисмар авун.Сулак вац1ал къызгъин ягъунар кыле фин. Инкъилабчи Омаран къамат. Адан таъсирдик кесибрин классовый къат1унар хцн хъун. Абур девлетлуйрин аксина сифте женгиниз къарагъун.

Романдин къаматар, художественный такъатар ва кылин фикир.

Багъадин Митаров.«Дустариз хабар це». Заридин уьмуърдикай ва яратмишунрикай куъруъ малуматар.Шиирда чи гуьзел Ватан фашистрин чапхунчийрикай хуьзвай къегъалрин къаматар. Чун гъалиб жедайдахъ шаирдин инанмишвал.Шиирдин кылин фикир ва ч1алан такъатар.

Литературадин теория

Къиса. Миф. Эпос. Инверсия. Къушма. Къасыда. Гъезел. Лирика ва драма.

Аялри хуралай чирна к1анзавай эсерар:

«Шарвили» (аялри хкъагъай са ч1ук).

Къуьчхуър С. «Зи чарх къулухъ элкъвена».

Лезги Агъмед. «Я залум хан».

Етим Э. «Гъарай, эллер!»

СтІал Саяд. «Кавхадиз».

СтІал Сулейман. «Тербия».

Мурадов Ш.-Э. «Ватан».

Гъажиев М. «Са булагдай яд хъвайибур» (*повестдай аялри хкъагъай са чІук*).

Шабатов Ш. «Илиф Макъаз!» (*поэмадай са чІук программадилаь алава яз*).

Аялри классдилаь къеце кІелна кІанзавай эсерар ва ктабар:

Къагъриманвилини манияр.

Лезгийрин поэзиядин антология.

Лезги халкъдин махар.

«Шарвили» эпос.

Гъажиев М. Гъикаяяр ва повестар.

Агъмедханов Т. Шиирар ва поэмаяр.

Гъаким Къ. «Свас».

Гъуьсейнов И. «Девлет».

Жамидин. «Регъуь хъайи спелар».

Исмаилов Абд. Шиирар ва поэмаяр.

Исмаилов Агъ. Шиирар.

Къафланов Ш. Шиирар.

Мирзоев Н. Повестар.

Мурадалиев Ж. Шиирар.

Муталибов А. «РикІин гафар».

Рамазанов Къ. Шиирар.

Рашидов А. Шиирар.

Саидгъасанов С. «Вун накъ вучиз атаначир?»

СтІал Мислимат. Шиирар.

Фатахов А. Хкъагъай эсерар.

Хуьруьг Тагъир. «Пакаман хийир, жегъилар!»

Шихвердиев М. «Берекат».

Шихнабиев Н. «Куьредин билбил».

Авшалумов Х. Гьикаяяр.

Аминов М. Шиирар ва поэмаяр.

Аткъай. Шиирар ва поэмаяр.

Дагъустандин поэзиядин антология.

Кадрия. Шиирар.

Цадаса Гь. Шиирар ва баснияр.

Шагьмардаиов Ш. Шиирар.

Аялри алава яз кІелна кІанзавай эсерар ва ктабар:

Сажидин. «Риваятар».

Фейруз Беделов. «Миф» (романдин чІукар).

Дагъустандин халкъарин къагъриманвилини манияр: «Парту Патима», «Надир шагъ кукІварун» ва «Хочбаракай мани».

Омар Гьуьсейнов. «Шарвилидин невеяр».

Рамазан Велибеков. «Халкъдлин игит Шарвили».

ХазранКъасумов. «Гъар са лезги Шарвили я».

Римма Гъажимурадова. «Шарвили».

Рамазан Каитов. «Зулун шикилар».

Къ.Саид. «Эй, залум цІай».

Мерд Али. «Виш йисар физ...»

Абдуселим Исмаилов. «Саидав рахун».

М.Али. «Темпел лукІраз меслятар ийир кас».

М.Сфи-эфенди. «Буюр, зи дуст Мирзе Али».

А.Гъасан. «Дустуниз мехъер мубарак».

Е.Эмин. «ТІварун стхадиз».

Азиз Алем. «КъетІен заман».

Абдурагъман Межидов. «Етим Эминаз».

С.Саяд. «Садакайни чара хъанач», «Дуьн я тирвал гъарайна за».

Ася Абасова. «СтІал Саядакай».

С.Къурбан. «Зи кІаниди, югъугъ вун».

А.Аджиев. Дуствиликай шиирар.
С.Сулейман. «Дагъустан».
Хуъруьг Лукъман. «Гомер чи хуъре».
Рамазан Дадашев. «Лезги газет».
Н.Шерифов. «Лежбердиз».
С.Мусайиб. «Ватан хуъз гъазур я чун».
СтІал Мусайиб. «Ватан хуъз гъазур я чун».
Гъаким Къурбан. «Асландин рикІ авай инсан» повестдай чІукар.
Ш.-Э.Мурадов. «Зи шадвал», «Экуън ярар».
Мурадхан Шихвердиев. «Экв яргъай аквада» повестдай чІук.
С.Мислимат. «Шехъзава тар».
Саират. Рубайияр.
Ч. Касбуба. «Векъе», «Дагъдин яцар» «Чир жеда квезни».
Бикеханум Алибегова. «Зи булах».
Ш.Къафланов. «Акъудиз чир азаррай», «Тек тар».
Садикъ Гъажиев. «Ватандин хва» (*поэма*).
Малик Гъажиев. «Зи Къуруш», «Лезгистан».
Я.Яралиев. «НуькІрен булах».
Б. Гъажикъулиев. «Гъетер».
К. Мусаев. «КІанда заз куън, инсанар!»
Пакизат Фатуллаева. «Уъзуьмчи руш», «Дидедиз».
Рамазан Велибегов. «Гъалибвилин парк».
З.Къафланов. «Сефил гатфар».
Майрудин Бабаханов. «Гъетери табдач».
Азиз Мирзебегов. «Гарун мани».
С.Абил. «Гъетерин нур».
Саират. Рубаияр.
Агъалар Исмаилов. «Рагъулвал».
Къазимегъамед ГъалбацІов. Гъикаяяр.
МутІалиб Митаров. «Чехи стха».

8 – КЛАСС

Хайи литературадин тарихдин курс. VIII классда хайи литературадин тарихдин курс чириз эгеч1зава.

Халкъдин мецин эсерар ва литература. Литература ва тарих Литература ва илим. Милли литература вилик фейи рекьер-хуьлер ва девирар.

Хайи литературадин сифте кьилер. Лезги халкъдин мифология ва динар. Мецин эсерар ва литература.

Меденият ва эдебият вилик финикай малуматар. Алпани-станда к1ел-кхьин ва литература. Давдакъан яратмишунар. Т1ебии илимар гегьенш хьун. Къавкъазда ислам тестикъ хьун. Лезги литература къецепатан ч1аларал (араб, фарс ва туьрк) тесниф хьун.

Низами Генжевидин яратмишунар: «Искандер-наме», «Лейли ва Межнун» ва мсб.

Тарихдин эсерар: «Дербент-наме», «Ахцегъ-наме», «Цахур-наме», «Дагъустандин тарих» ва мсб.

XIV-XVI асиррин литература.

Куьре Мелик. «Гъамиша хьухъ вик1егъ, кьегъал», «Вун бахтунин рекъе хьухъ». Зариидин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Гъамиша хьухъ вик1егъ, кьегъал» ва «Вун бахтунин рекъе хьухъ» шиирра гележегдин несилриз насигъатар. Шииррин туьк1уьр хьун, ч1алан такъатар ва кьилин фикирар.

Миграгъ Къемер. «Кузава, лагъ, гум акъатиз». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ.

«Кузава, лагъ, гум акъатиз» шиирдай дагъви дишегълидин гьиссер, муьгъуьббат, кьисмет акун. Шиирдин художественный кьет1енвилер ва кьилин фикир.

XVII-XVIII асиррин литература. XVII– XVIII асирра литературада дидедин ч1алал теснифзавай эсеррин къадар артух хьун. Абура инсанпересвилин, азадвилихъ ялунин фикирар гегьенш хьун. Ханариз, беглериз, истисмарчийриз

акси фикирар гужлу хьун. И девирдин бажарагълу мазана рва зарияр (Чепиви Навруз, Мазали Али, Ихрек Режеб, Къуьчхуьр Саид, Лезги Агъмед ва мсб). Абурун насигъатдин ва лирикадин эсерра социальный терефар.

Къуьчхуьр Саид. «Агъадиз», «Мани лагъ, ашукъ!». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ.«Агъадиз», «Мани лагъ, ашукъ!» шииррин килин фикирар. Абур туькӀуьр хьунин кьетӀенвилер.Къ. Саидан яратмишунрин художественный кьетӀенвилер, тарихдихъ галаз авай алакъа.

Мирзе Али. «Къеледай», «ЗатӀ туш». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Шииррин темаяр, эцигнавай, месэлаяр ва художественный кьетӀенвилер. Мирзе Али – алим.

Миграгъ сфи–эфенди. «Ярагъ Мегъамедаз». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ.Шииррин темаяр, эцигнавай, месэлаяр ва художественный кьетӀенвилер.

Етим Эмин. Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ.Шииррин темаяр, эцигнавай, месэлаяр ва художественный кьетӀенвилер.Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ.Эминан лирика. Халкъдин ацукъун-къарагъун къалурзазай шиирар («Бахтсузвал», «Къавумдиз» ва мсб.). Шаирди классрин арада авай зидвилер ва женг, пачагъдин сиясатдиз акси гьерекатар къалурун.

Е.Эминан эсеррин художественный кьетӀенвилер: чӀал халкъдиндаз мукъва хьун, шииратдин жуьрейрин девлетлувал, рифмайрин дуьзгуьнвал, шиирар къушма уьлчмедал кхьин.

Е. Эминан девирдин шаирар: Етим Мелик, Гъанидин Эмираслан, Мехкяргъви Шихмегъамед, Хъартасви Эрзихан ва мсб.

Мазали Али. «Хандиз», «Намерддиз». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Шаир хандиз, адан гъахъсуз гьерекатриз акси экъечӀун. Эсердин лирический игитрин къаматар. «Хандиз» шиирдин чӀалан такъатар ва килин фикир. «Намерддиз» эсерда ахлакъдин месэла гьалун. Шаирдин намерд инсандиз гузвай къимет. Шиирдин художественный кьетӀенвилер.

Алкьвадар Гьасан. «Абумуслимаз кагъаз». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Шиирда 1877-йисан бунтарин вахтунда урус генералрин зулум: хуьрер чукIурун, бунтчийриз жазаяр гун. Бунтарин вахтунда къачагъри халкъ тарашун. Шиирдихъ тарихдин рекъай авай метлеб. Художественный къетIенвилер.

Ахцегъ Гьажи. «Баку», «Гуьлемет». Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар. «Баку» шиирда капиталист шегъердин къамат. Рабочий классдин къаматдин эсерлувал. Шиирдин чIалан гуьрчегвал.

«Гуьлемет» шиирда зарафат ва хъвер. Эсердин художественный къетIенвилер.

Малла Нури. «Гъурбат», «Дуьнядиз». Шаирдин куьруь биография. Шииррин темаяр, эцигнавай месэлаяр ва къилин фикирар. Малла Нуридин эсеррин художественный къетIенвилер.

Дагъустандин халкъарин литература. Алатай асиррин литература. Алатай асирра дагъустандин халкъарин литератураяр вилик фин. Гъакъикъат дуьз къалурун ва азадвал кIан хьунин гьиссер гужлу хьун. Бажарагълу векилрин (къ. Мирзе, м. Агъмед, и. Алигъажи ва мсб.) Яратмишунрин темаяр, къилин месэлаяр ва художественный къетIенвилер.

Кьалухъ Мирзе. «Хандиз жаваб». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Шиирда девлетлуйри уьзденрин чилер къун. Халкъдин наразивал. Девлетлуйрин гъахъсузвал ва къанихвал. «Хандиз жаваб» шиир тесниф авуналди шаирди вич кесибрин терефдар тирди къалурун. Шиирдин художественный такъатар ва къилин фикир.

Мунги Агъмед. «Шаир ва фекъи».Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ.Мунги Агъмеда вичин девирдин адетар: садбур кеф-кефина, муькуьбур гишила яша хьун русвагъун. Муьгъуьббатдикай чIалар теснифзавай арини халкъ авамвиле хуьзвай фекъи сад-садаз къаншар эцигун.Шиирдин къилин фикир.

Инхови Алигъажи. «Гишин жанавулар хьиз».Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Гишин жанавулар хьиз» шиирда дагъви лежберрин агъур яшайиш къалурун. Тухумда, хзанда агъавалзавай вагъши къанунар.Шиирда

етимрин сивихъ галайди незвай мукъва-къилийрин къанихвал, инсафсузвал негъун. Бязи фекъи-фахрадиз къве чин алай суьгъбетар, гъерекатар хас тирди ачухарун.

XX асирдин литература:

1917–1941-йисарин литература. Чѳехи октябрдин инкъилаб. Советрин девирдин лезги литература арадал атун. Адан бине кутур зарияр: С. Сулейман, Х. Тагъир, Х. Шерифов, К.Абдуллагъ, А.Фетягъов ва мсб. Абурун эсерра хайи ватан, халкъ азад хъунал шадвал авун. Лезгийрин советрин литература цийи жанрайралди (гъикая, повесть, шиирралди кхъенвай роман, пьеса ва мсб.) Девлетлу хъун. Литературадин критика (Гъ. Гъажибегов, М. Гъажиев ва мсб.) Арадал атун. Лезги шаирринни гъикаятчийрин эсерра колхозар тешкил хъунин тема. Рабочий классдиз талукъ эсерар.

Стѳал Сулейман. «Кафкъаз», «Гъарда вичикай хан ийида». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Къафкъаз» шиирда девирдин шикилар гун. Шиирдин художественный къетѳенвилер ва чѳалан такъатар. С. Сулейман – насигъатдин чѳаларин устад. Сатирадин чѳаларин къетѳенвилер («Гъарда вичикай хан ийида»).

Гъажибег Гъажибегов. «Адетрин къармахра». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Адетрин къармахра» пьесадин мана, къилин фикир ва художественный къетѳенвилер. Пьесада куьгъне адетар русвагъ авун. Гъ. Гъажибегов – критик ва общественный деятель.

Алибег Фетягъов. «Бубадин веси». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Бубадин веси» гъикаяда Дадашан, Гуьлбичедин, Мегъамед-ѳендидин, Жаферан ва Сеферан къаматар. Бубадин садакъа гайила, кѳвалин майишат чукѳун. Дадашан хизанди чѳугур азабар. Куьгъне адетриз акси женг тухунин карда гъикаядин метлеб.

Ватандин Чѳехи дяведин йисарин литература.

Ватандин дяведин йисарин (1941-1945) литературадин векилар: Х. Тагъир, С. Мусайиб, А. Муталибов, Къ.Межидов, Н.Агъмед ва мсб. Абурун эсерра дяве негъ

авун. Ватандин кьагьриман рухвайринни рушарин гьиссер, руьгь ва кьаматар ачухарун.

Хуьруьг Тагьир. «Гьавадин пагьливан».Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ.

Х.Тагьиран яратмишунра Ватандин Чехи дяведин тема. Советрин Союздин Игит Валентин Эмироваз бахшнавай поэма. Летчик Эмирован кьегьалвилин, Ватандал рикI хьунин, фашистриз акси яз тухвай женгера адан игитвилин тариф авун. Игитдин кьамат, ам ачухарнавай такьатар.Поэмадин художественный кьетIенвилер, адай шаирдин устадвал акун.

Абдул Муталибов. «Элжекар». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Элжекар» поэмадин тема, композиция ва чІал. Ватан хуьзвай лезги аскердин кьамат. Дяведа телеф хьайи шаиррин (С. Мусайиб, Б. Султанов ва мсб.) эсерар.

Дяведилай гуьгьуьнни йисарин литература:

Зияудин Эфендиев. «ЯркІижуван руш». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «ЯркІижуван руш» гьикаяда дишегьлидин кьисмет: виликдай ва Советрин девирда. Гьикаядин композиция, кьилин кьаматар ва художественный кьетІенвилер. ЧІалан такьатар.

Назир Агьмедов. «Кьве рикІин хиялар». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Гьикаяда кьарагьарнавай кьанажагьдин важиблу месэла. Гуьлуьшанан ва Назиман кьаматар. Гьикаядин кьилин фикир ва художественный кьетІенвилер.

Абдуллагь Искендеров. «Самур» Заридин уьмуьрдини яратмишунрин рехъ. «Самур» роман – кьве романдикай ва пуд ктабдикай ибарат тарихдин чІехи эсер. Романдин сад лагьай ктабда Октябрдин инкьилабдилай вилик йисара лезги халкьдин залан уьмуьр кьалурун. Девлетлуйри кесибрин чилер кьакьудун. Диндин векилрин гьакьсузвал. Мурсалан, Рамазанан ва Ширинан кьаматар. Романдин сюжет, композиция ва чІал.

Дагьустандин литературадай:

XX асирдин литература. Дагьустандин халкьарин литератураяр XX асирда цІийи дережадиз хкаж хьун. ЦІийи жанрияр (поэма, повесть, роман ва мсб.) арадал атун. Эсеррин темаяр ва хкажзавай месэлаяр гегьенш хьун. Милли литературайрин бажарагьлу векилрин (М. Чаринов, Х. Авшалумов, А. Сулейманов ва мсб.) эсеррин художественный кьетІенвилер.

Муьгьуьдин Чаринов. «Бубадин ватан». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Шиирда лирический игитдиз бубадин ватан дериндай кІан хьун. Ватан гзаф кІандайвилай адан тІебиатни гьакьван гуьрчег акун.

Хизгил Авшалумов. «Зи душман зи кѳунши я». Заридин уѳмуѳрдинни яратмишунрин рехѳ. Гѳикаяда инсанрик квай чѳуру хесетар: зегѳмет такѳан хѳун, алишверишдал машгѳул хѳун негѳун. Гамбаранни Сары-Самадан кѳаматар. Гѳикаядин художественный кѳетѳенвилер: игитди вичи-вич пислемишун, мисалар ишлемишун ва мсб. Гѳикаядин кѳилин фикир ачухарунин карда ягѳанатдинни зарафатдин метлеб.

Абдул-Вагѳаб Сулейманов. «Таниш», «Пакаман хийирар». Заридин уѳмуѳрдинни яратмишунрин рехѳ. Шииррин темаяр, кѳилин фикирар ва художественный кѳетѳенвилер. Ватанпересвилин ва инсанпересвилин гѳиссер.

Литературадин теория

Лирика ва лирикадин жуѳреяр. Лирикадин жанраяр: общественно-политический, философский, муѳгѳуѳббатдин ва маса лирика. Художественный кѳамат. Уѳмуѳрдин гѳакѳикѳат ва художественный кѳундарма. Литературадин илим. Литературадин критика. Хѳвер, зарафат, ягѳанат.

Аялри хуралай чирна кѳанзавай эсерар:

Куѳре М. «Гѳамиша хѳухѳ викѳегѳ, кѳегѳал!»

Кѳуѳчхуѳр С. «Мани лагѳ, ашукѳ!»

Етим Э. «Бахтсузвал».

Мазали Али. «Хандиз».

Ахѳегѳ Гѳ. «Баку».

Фатахов А. «Бубадин веси» (*аялри хѳягѳай са чѳук*).

Хуѳруѳг Т. «Гѳавадин пагѳливан» (*муаллимди хѳягѳай чѳук*).

Аялри классдилай кѳеѳе кѳелна кѳанзавай эсерар ва ктабар:

Азизханов К. Шиирар.

Алпан М. Шиирар ва поэмаяр.

Асланов И. Шиирар ва гѳикаяяр.

Етим Эмин. Хѳягѳай шиирар.

Жамидин. Гимишдин сас.

Леги Нямет. Шиирар.

Казимов К. Гьикаяяр ва повестар.
Камилов А. Къуьчхуър Саид.
Керимова С. «Лезгинкадал» илига!
Межидов А. Шиирар.
Межидов Къ. Дагъларин деринрин булахар.
Рашидов А. Шиирар ва поэмаяр.
Саидов А. Уьмуьрдин жилет.
Салимов Б. Суьгьуьрдин зуьрне.
Тагъиров Ш. Фяледин гьилер.
Хаметова Х. Лепедин цѐлхемар.
Эфендиев З. Гьикаяяр ва повестар.
Яралиев Я. Гьикаяяр.
Амир Гъази. Шиирар ва поэмаяр.
Генжеви Низами. Поэмаяр.
Гъафуров А. Шиирар.
Гъамзатов Р. Поэмаяр.
Дагъустандин поэзиядин антология.
Мегъамедов Муса. Гапур.
Увайсов С. Шиирар.
Шамхалов Манаф. Гьикаяяр.

Аялри алава яз кѐлна кІанзавай эсерар ва ктабар:

Арбен Къардаш. «Низами».
К. Мелик. Бейтер.
Омар Гъуьсейнов. «Гъажи Давуд».
Райсудин Небиев. «Куьре Меликаз»,
М.Къемер. «Ишехъ, Къемер, чуьнгуьрд симер».
Гъ.Къурбан. «Къилинж Къемер» (романдай чІукар).
Къ.Саид. «Алатна».
Гъ.Къурбан. «Гъай тахъай гъарай» (романдай чІукар).
Сфи-эфенди. «Секинсуз Ярагъ Мегъамедаз», «Эренлер».

Е.Эмин. «Гъасан-эфендидиз», «Акваз кІан я».
Шихнесир Къафланов. «Алагуьзли».
ГъКъурбан. «Дили дуьнядин чирагъ» (*романдай чІукар*).
М. Али. «Жемятдиз», «Фатмадиз».
А. Гъасан. «Азадвал».
Нуредин Шерифов. «Гъасан-эфендидикай къве гаф».
А. Гъажи. «Кесибдиз».
М. Агъмед. «Жегъил къубачивийрин мани».
М.Алигъажи. «Камаллу меслятар».
Шагъ-Эмир Мурадов. «СтІал Сулейманан уьмуьрдикай».
Нуредин Шерифов. «Дяве кІанид амуькда тек», «Гележегдин несилриз».
А. Фетягъов. «Газет».
Х.Тагъир. «Къегъал хъухъ Ватандин!»
Забит Ризванов. «Къелечидин шад югъ» (*повестдай чІук*).
А. Муталибов. «Мелик бубадикай къаравилияр».
Гъажибала Къазиев. «Лезги Маресьев» (*ктабдай чІукар*).
З.Эфендиев. «Гъуьлуьн лепеяр» (*повестдай чІукар*).
Гъаким Къурбан. «Къурухчи» (*повестдай чІукар*).
М. Чаринов. Муьгъуьббатдин чІалар.
А.-В. Сулейманов. «Жувакай», «Гъуниб».

9 – КЛАСС

XX асирдин 2-паюнин литература:

1960-1985-йисарин литература. Лезгийрин литература 1960–1985-йисара вилик фин: печатдай акъатай чІехи эсерар ва абура къарагъарнавай месэлаяр.Лезги литературадиз стха халкъарин литературайрин таъсир. Урус литературадихъ галаз авай алакъаяр.Лезги литературадин халкъчивал ва адан бажарагълу векилар (Къ. Межидов, Ш.-Э. Мурадов, А. Агъаев, З.Ризванов, А. Саидов, М. Гъажиев, И. Гъуьсейнов, Жамидин, А. Алем ва мсб.). Лезги литературадин милли терефар.

Адан эсеррай алатай ва алай девирар акун. Лезги литературади къанажагълу инсан тербияламишун.

Шагь-Эмир Мурадов. «Рагъ», «Зул гъарай». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Рагъ» – лирикадин поэма, адан композиция ва кьилин фикир. Поэмадин кьилерин («Рагъ алуькун», «рагъ кьун» ва мсб.) Мана, художественный кьетIенвилер ва вири эсердин кьилин фикир ачухарунин карда метлеб. «Зул гъарай» поэмада тебиатдин ва зегьметдин шикилар. Зегьметчи инсанрин къаматар.

Къияс Межидов. «Дагълар юзазва». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Дагълар юзазва» повестда ишлемишнавай художественный алатар (игитрин чпин хиялар, фикирар (къенепатан монологар) уstadвилелди гун, халкъдин риваятрикай менфят къачун.). Повестдин кьилин игит Мерданакай куьруь ихтилат авун. Повестда лезги халкъдин уьмуьр къалурун. Гъялзавай месэлаяр. Повестдин кьилин фикир ва художественный кьетIенвилер ачухарун.

Агъед Агъаев. «Лезгияр». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Романда 50–60-йисара лезги халкъдин уьмуьр къалурун. Кьилин игитрин (Шагьмарданов, Мусаев, Нигер, Шапери) къаматар. Гъялзавай месэлаяр. Романдин кьилин фикир ва художественный кьетIенвилер. А. Агъаев – критик ва алим.

Алирза Саидов. «Уста Идрис». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Поэмадин кьилин фикир. Уста Идрисан къамат. Поэма туькIуьр хьунин кьетIенвилер. Чалан такьатар. Ритмдин ва рифмдин кьетIенвилер.

Межид Гъажиев. «Ирид къаш». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Повестдин метлеб. Гитлеран чапхунчийрихъ галаз дяведа советрин халкъарин садвал, дуствал. Тамаман къамат. Повестдин художественный кьетIенвилер.

Байрам Салимов. «РикIикай риваят». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «РикIикай риваят» ва «Бармакдикай риваят» эсеррин кьилин фикирар ва художественный кьетIенвилер. Дагъустандин тарихдихъ галаз алакьада хьун.

Асеф Мегьман. «Ватан я зи». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рекъ. А.Мегьман гъезелар: абурун мана-метлеб, художественный кьетIенвилер. А.Мегьман – композитор. Заридин манийрин мана-метлеб.

Абдулбари Магьмудов. «Веси». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Веси» повестдин тема, сюжет ва килин игитар. Сайдумованни Камалован кьаматар. Къаридин веси. Милициядин къуллугъчийрин секинсуз зегьмет. Повестдин чIал. Эсердин килин мана ачухарунин карда диалогрин метлеб.

Ибрагьим Гьуьсейнов. «Къванер». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Ватандин ЧIехн дяведин йисара халкъдин ватанпересвал. Селиман кьамат. Поэмадин килин фикир ачухарун патал къванерин метлеб. Фашистрин жасусдин фикир килиз акъат тавун. Поэмадин туькIуьр хьун, чIалан такьатар.

Жамидин. «Куьмекда чна», «Валай кIани дуст авач», «Тарифри алдатмишна». Заридин уьмуьрдинни яратмишун рехъ. «Куьмекда чна», «Валай кIани дуст авач», «Тарифри алдатмишна» шиирра зарафатдин ва ягъанатдин куьмекдалди куьгъне адетар, инсанрик квай чIуру хесетар негъ авун. Жамидинан эсеррин художественный кьетIенвилер.

Азиз Алем. «Суьгъуьрдин ялав». «Рекьикай поэма». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Суьгъуьрдин ялав» шиирда шаирдиз экуь дуьнья сад ийизвай ва вири эллер шад ийизвай дуствилин ялав кIан хьун. «Рекьикай поэма» эсерда шаирдин веревирдер. Шиирдин къурулуш ва чIалан такьатар. А. Алеман шииратдин художественный кьетIенвилер. ЦIийи жанраяр, жанрайрин жуьреяр.

Гьаким Къурбан. «Ракъинин мугъ». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Ракъинин мугъ» роман-трилогиядин сад лагъай ктабдин тема – лезги халкъди азадвал патал асирралди женг чIугун. Романдин килин игит Сфи-эфенди суьргъундай хтун. Адан кьамат. Жемятднн гьал-агъвал ва ацукьун-къарагъун. Сфи-эфендиди хуьре медреса ачухун. Романдин килин фикир, композиция, художественный кьетIенвилер ва чIал.

Ханбиче Хаметова. «СтIал ва къван». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «СтIал ва къван» поэмадин килин кьаматар. Поэмадин килин фикир

ачухаруни карда художественный такъатрин метлеб. Х. Хаметовадин муьгъуьббатдин лирика.

Арбен Къардаш. «Халкъдин чин», «Алпан». Заридин уьмуьрдин ва яратмишунрин рехъ.«Халкъдин чин» шиирда хайи халкъдин къадар-къисметдикай шаирдин фикирар лугъун. «Алпан» шиирда халкъдин къисметдикай фикирар къалурун. А.Къардашеван шииратдин художественный такъатар ва къетIенвилер.

Дагъустандин халкъарин литературадай: XX асирдин 2-паюна Дагъустандин халкъарин литератураяр мадни вилик фин ва девлетлу хъун. Милли литературайрин бажарагълу векилрин (Р. Гъамзатов, А. Абу-Бакар, М. Атабаев, М.-З. Аминов, Ф. Бахтиев, С. Увайсов ва мсб.) эсеррин художественный къетIенвилер.

Расул Гъамзатов. «Эхиримжи кьимет». Заридин куьруь биография. «Эхиримжи кьимет» поэмада инсанрин кьисметар ва къаматар. Поэмадин кьилин фикир, къаматрин тахсирлувал ва къетIенвал. Поэмадин композиция ва чIал.

МутIалиб Митаров. «Устад». Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар. «Устад» поэмада дагъви дишегълийрин зегъмет, халичаяр хрунин карда абурун устадвал, халкъдин тарихдихъ галаз алакъа. Перидин къамат. Ада халкъдин чешнейрик вичин пай кутун, абурун гуьзелвал, рангарин девлетлувал хкажун. Адет хъанвай рекъер, амалар туна, вичин жнгъирар, къетIенвилер жагъурун. Поэмада тIебиатдин шикилар, кьилин игитдин къамат ачухаруни карда абурун метлеб. ЧIалан къешенгвал, художественный такъатрин девлетлувал. «Устад» поэмадин кьилин фикир. Халкъдин милли искусство хуьниз, ам давамар авуниз ва артмишуниз эвер гун.

Агъмедхан Абу-Бакар. «Даргийрин рушар».Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Повестда дарги рушарин къаматар: Насибатан, Ашурадин, Къистаманан... мурадрин михъивал; агалкъунралди кӀелун, вири четинвилерай экъечӀун; хайи халкъдиз хийир гуз алахъун. Советрин девирда дагъви рушаривай чпин къисметар рикӀиз кӀанивал гъялиз хъун. Повестда советрин гъакъикъатдин шикилар, эсердин художественный къетӀенвилер ва къилин фикир.

Сугъури Увайсов. «Инсан». «Девлет». «Раб». Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. С. Увайсован шииррин мана, къилин фикирар ва художественный къетӀенвилер.

Феликс Бахшиев. «ЦӀай къун».Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «ЦӀай къун» повестда чи девирдин инсанрин къанажагълу ва фендигар гъерекатар, ниятар ва гъиссер. Къилин игит Амалбеган къамат. Повестдин къилин фикир ва художественный къетӀенвилер.

Литературадин теория

Аллитерация ва антитеза. Художественный эсердин чӀал. Роман. Литературадин тип ва умуми къамат. Поэмайрин жуьреяр. Гъезел. Гъикаятдин эсерар. Хъвер, зарафат, ягъанат. Шииратдин эсерар. Эссе. Памфлет, суьжет, триолет. Роман ва романрин жуьреяр.

Аялрихуралай чирна кӀанзавай эсерар:

Мурадов Ш.-Э. «Рагъ» (аялри хкъагъай чӀук).

Саидов А. «Уста Идрис» (аялри хкъагъай чӀук).

Межид Гъ. «Ирид къаш» (аялри хкъагъай чӀук).

Гъуьсейнов И. «Къванер» (муаллимди хкъагъай чӀук).

Жамидин.«Куьмекда чна».

Къардаш А. «Халкъдин чин».

Аялри классдилай къеце кӀелна кӀанзавай эсерар ва ктабар:

Абдул Фетягъ.Шиирар ва гъикаяяр.

Азизханов К. Девирдин зенг.

Алем А. Гъуьлуьн зенгер.

Асланов И. Гьикаяяр ва повестар.
Ведихов М. Гьикаяяр ва повестар.
Гьаким Къ. Чан алай дагълар.
Гьасанов З. Умудлу кам.
Жамидин. Сатирикдин хуърекар.
Казимов К. Гьикаяяр ва повестар.
Къафланов З. Шиирар ва поэмаяр.
Лезги Нямет. Шиирар.
Магъмудов А. Чун стхаяр я.
Мурадалиев Ж. Шиирар ва поэмаяр.
Меликмамедов М. Беневша хьиз экъечІда.
Мурадов Ш.-Э. Инсанвилиз баркалла!
Рамазанов Къ. Шиирар.
Ризванов З. Шиирар ва поэмаяр.
Саидгьасанов С. Шиирар.
Саират. Рубаияр.
Фатуллаева П. Шиирар.
Шабатов Ш. Девирдин лишанар.
Шерифов И. Шиирар.
Шихвердиев М. Гьикаяяр ва повестар.
Яралиев Я. Михьи булутар.
Адамов А. Шиирар.
Бахшиев Ф. Гьикаяяр ва повестар.
Гьамзатов Р. Зи Дагъустан.
Рашидов Р. Шиирар.
Култаев А. Шиирар ва поэмаяр.
Казиев Ш. Шиирар ва поэмаяр.

Аялри алава яз кІелна кІанзавай эсерар ва ктабар:

Ш.-Э. Мурадов. «Вуч кими я?», «Ашукъ я».

Къ.Фаталиев. «Галат тавур къелем».

А.Саидов. «Дидедин къисас», «Рекъера».

Б.Салимов. «Манидикай риваят».

Къ. Къелентеров. Русвагъдин чІалар.

А.Мегъман. «Жува жувакай».

Яргунви Гъажибала. «Генерал Абилов».

Азедин Эсетов. Куъруъ гыкаяяр.

Жамидин. «Адет ава дагълара». «Са чІехида авур амал», «Хзандин адет».

Нариман Магъманов. «Миграгърин къаравилияр».

К.Казимов. «Имамали-бег» (романдин чІукар).

А.Алем. «Самур вацІ», «Вахтунин гуъзгуъ».

Зульфיקъар Къафланов. «Зи хер».

Х.Хаметова. «Туракъ гъетерин марф».

Седакъет Керимова. «Жуванбуруз чар».

Саират. Рубайияр.

М.Али. «Веревирдер».

А. Агъмедпашаев. «Ава чахъ...»

С.Керимова. «Зи зари халкъ».

Гуълбес Асланханова. «Чун ахварай авуда».

Марал Базаева. «Дадмиш тавур емиш».

А. Къардаш. «Юнгъва», «Гъайванхана», «Уъмуърдин чар».

Муъзеффер Меликмамедов. Ватандикай шиирар.

М.Бабаханов. «Закай шаир жедачир».

ЮКЪВАН ШКОЛАДА «ЛЕЗГИ ЛИТЕРАТУРА» ПРЕДМЕТ ЧИРУНИН КАРДА ВИЛИВ ХУЪЗВАЙ НЕТИЖАЯР

Юкъван классра предмет «Лезги литература» чирун патал аялриз агъадихъ галай хуси цІийивилер чир хъун лазим я.

Программади юкьван школа куьтягзавай аялар агъадихъ галай *личностдин* (хсуси), *метапредметрин* (*предметрин алакьада авай алакьайрин*) *ва предметрин* *нетижайрин* алакьунрал таъминарзава.

Хсуси (личностдин) нетижаяр

- жуван ватандин, халкъдин тарихдихъ, ч1алахъ, культурадихъ, литературадихъ ва искусстводихъ галаз мукьувай таниш жез, абурал дамахиз;
- к1елай эсердин игитдин кьисметдиз, алакьунриз, къаматдиз фикир гуз ва кьимет гуз;
- эсердин игитрин амалриз, ахлакъдиз, гьерекатриз фикир гуз, абур халкъдин культурадиз гекъигиз;
- жув эсердин игитрив гекъигиз, абурун чкадал вичи вуч ийидайт1а тайинариз, жуван дережа хкажиз;
- эсердин тема, важиблу месэла, сюжет ва композиция тайинариз;
- вичин фикирар дуьз ц1арц1е тваз, ачухдаказ лугъуз ва кхьиз алакьун лазим я.
- интернетдин сетдай информация жагьурдайла ч1ехибурун (муаллимрин, диде-бубайрин, къанундалди тестикъарнавай векилдин) куьмекдалди информациядин хатасузвили къайдаяр вилив хуьн;
- чирвилер къачунин тапшуругърив къурвал, текстинин, видеодин, графикадин, информация анализ ийиз ва арадал гъиз чир хуьн;
- алава чирвилер къачун патал аялрив литературадин илимдин ктабар, ТСО-дин тадаракар ва Интернет ишлемишиз тун.

Метапредметдин нетижаяр

Юкьван школада «Лезги литература» учебный предмет чирунин нетижада аялриз **умуми кьат1унрин (познавательный) гьерекатар** арадал гъида:

базадин логикадин гьерекатар:

- темадиз, кьилин фикирдиз, жанрдиз килигна, эсерар гекъигун, эсер ва адан автор сад-садав гекъигун, эсерар гекъигунин делилар тайинарун, тешпигъвилер тайинарун;
- автордиз талукъвили ва жанрдин жигъетдай эсерар сад авун;

- эсерар жуьрейриз-дережайриз паюн патал кар алай лишанар тайинарун, эсерар темайриз, жанрайриз ва жуьрейриз килигна кылдин дережайриз чара авун;
- эсердин сюжет (композиция) веревирд ийидайла, кьайдадив кьурвилер ва аксивилер жагьурун, сюжетдин вакъияйрин галай-галайвилер чIур хьанвай чкаяр гуьнгуьна хтун, эсердин метлебдикай куьрелди умуми фикирар малумарун, тайинарнавай кьайдада эсердикай жуван фикирар-кьейдер лугьун (кхьин);
- теклифнавай кьайдадин бинедаллаз чирвилерин тапшуругь гьалун патал информация бес тежезвайвилин делил винел акьудун;
- план туькIурдайла, игитрин амалриз кьимет гудайла, кIелай текст ихтилат хьийидайла фольклордин, художественный текстинин сюжетда агьвалатрин алакьаяр тайинарун;

базадин ахтармишунрин гьерекатар:

- муаллимди теклифнавай суалрин бинедаллаз объектдин (агьвалатдин) гьакьикьи ва жуваз кIандай хьтин гьалдин арада авай алакьайрин чаравал-тафаватлувал тайинарун;
- муаллимдин куьмекдалди макьсад лугьун, объектдин, агьвалатдин, гьалдин дегишвилер пландик кутун;
- тапшуругь кьилиз акьудунин са шумуд кьайда-жуьре сад-садав гекьигун, теклифнавай кьетIенвилерихь галаз гзафни гзаф кьазвай кьайда хкягьун;
- теклифнавай пландай тежриба ва чирзавай объектдин кьетIенвилер, объектрин арада авай алакьаяр тайинарунин рекьай регьят ахтармишунар кьиле тухун;
- баянар, фикирар кьайдада тун ва, кьиле тухвай ахтармишунрин (тежрибадин, дережайриз паюнин, гекьигунрин) нетижайрин бинедаллаз гьакьикьи делилар гилигуналди, абур мягкемарун;
- гьерекатар, вакъияяр ва абурун судурар и ва я маса тешпигь дуьшуьшра еримлу хьунухь мумкин тирвиликай виликамаз малумарун;

информациядихь галаз кIвалах:

- информация кьачудай чешме хкягьун;
- кьалурнавай кьайдадин бинедаллаз теклифнавай чешмедай ачухдаказ ганвай информация жагьурун;

- жувавай кьилди ва я муаллимди теклифнавай ахтармишунин кьайдадин бинедаллаз якъин ва якъин тушир информациядай кьил акъудиз хъун;
- интернетдин сетдай информация жагъурдайла чӀехибурун (муаллимрин, диде-бубайрин, кьанундалди тестикъарнавай векилдин) куьмекдалди информациядин хатасузвили кьайдаяр вилив хуьн;
- чирвилер кьачунин тапшуругърив кьурвал, текстинин, видеодин, графикадин, сесерин информация анализ ийиз ва арадал гъиз чир хъун;
- информация кьалурун патал жува схемаяр, таблицаар арадал гъун.

Юкъван школада кӀелунин йисан эхирда аялрик **коммуникативный** умуми чирвилер кьачудай амалар акатда:

малуматар (рахунар-алакъаяр):

- таниш чкада жезвай рахунрин, рафтарвилерин шартӀарив кьурвал, фикирар къабулун ва кьайдада тун, жуван гьиссер лугъун;
- жувахъ галаз рахазвайдаз гъуьрмет авун, суьгъбет ва дискуссия (гъуьжет алай месэла) кьиле тухунин кьайдаяр вилив хуьн;
- жуьреба-жуьре фикирар-зендер аваз хъун мумкин тирди хиве кьун, къабулун;
- жуван фикир эдеблудаказ ва делилламишна лугъун;
- вилик эцигнавай тапшуругъдив кьурвал рахаз чир хъун;
- мецелди лугъудай ва кхьенвай кьайдадин текстер арадал гъун (гафаралди са затӀунин шикил кьалурун, фикирар малумарун, ихтилатун);
- халкъдин вилик кӀелдай гъвечӀи текст гъазурун;
- кӀелдай текстиниз талуькь яз шикилар, суьретар хкъягъун.

Юкъван школада кӀелунин йисан эхирда аялрик **регулятивный** умуми чирвилер кьачудай амалар акатда:

жува-жуваз тешиклун:

- кӀелунин, чирвилер кьачунин везифаяр кьилиз акъудунин карда нетижа кьазанмишун патал жуван гьерекатар, амалар пландиз кьачун;
- хянавай гьерекатар галай-галайвал кьайдада тун; жува-жувал гуьзчивал тухун;

- чирвилер къачунин карда жезвай агалкъунрин ва я гуьгъуьна амукъунин (макъсаддив агакъ тавунин) себебар тайинарун;
- гъалатIар арадай акъудун патал чирвилер къачунин карда жуван гъерекатрал амал авун.

Санал кыле тухузвай кIвалах:

- пландик кутунин, галай-галайвал гъар са кам ва абуруз талукъ муддат тайинарунин жигъетдай теклифнавай форматдин бинедаллаз, куьруь вахтунда ва яргъалди кылиз акъуддай (коллективный крара, тапшуругъра иштиракун фикирда къуна, кылди жува кылиз акъуддай) мурадар къайдаламишун;
- саналди ийизвай кардин макъсад къабулун, макъсаддив агакъун патал саналди гъар са гъерекат, кам тайинарун: ролар паюн, меслятдал атун, саналди ийизвай кIвалахдин гъерекатар ва нетижаяр веревирд авун;
- кыле акъвазуниз, тапшурмишай кар кылиз акъудиз, муьтIуьгъ жез гъазур тирди къалурун;
- умуи кIвалахдай жувал гъалтзавай пай жавабдарвилелди тамамарун;
- умуи нетижадик жуван кутур паюниз къимет гун;
- теклифнавай чешнейрин куьмекдалди саналди тир проектрин тапшуругъар тамамарун.

гужлу гъиссерин интеллект (акъул):

- алакьунар артмишун, хсуси гъиссер къатIуниз хьун, абур кыле тухун; гужлу гъиссерин себебар дуьздал акъудун; художественный литературадай мисалар гъиз, жув масадал чкадал эцигун, масадан ниятрин, себебрин гъавурдик кваз хьун.

Предметдин нетижаяр

5 – КЛАСС

- жуван Ватан – Россия, гъвечIи ватан багъа хьунин гъиссер, хайи чIал, Россиядин Федерациядин тарих ва меденият чирунин ашкъи арадал атун, жемятдин медениятдин арада авай алатай ва алай девиррин тIебии алакьайрин гъавурда аваз хьун;
- эсердин тема ва кылин мана тайинариз хьун, литературадин жанрайрин гъавурдик хьун;

- кІелай ва чирай эсер вакъиайриз, чІукариз паюн;
- кІелзавай эсердин вакъиайрин арада авай вахтунин ва себебринни нетижайрин алакъаяр тайинарун;
- кІелзавай эсердин текстинай гекъигунар, эпитетар, метафораяр ва маса ранг ядай гафар жагъурун, предложенида абурун метлеб ачухарун;
- эсердин игитдин характеристика туькІуьрун;
- художественный, илимдин асанти ва газетрин таниш текстер дуьздаказ ва зарбдиз кІелун;
- хуралай чирнавай художественный эсерар устадвилелди кІелун;
- гъвечІи эпический эсердай ва я эпический эсердин чІукунай изложение (хуралай ва кхъена) теснифун;
- литературадин эсердин игитдикай хуралай ва кхъена суьгъбетун;
- гъвечІи эпический эсердин ва я эпический эсердин чІукунин план туькІуьрун;
- кІелнавай литературадин эсердикай, искусстводин килигай эсердикай фикирар лугъун ва къиметар гун;
- литературадин учебный пособие ва кІелай ктабра ганвай малуматрикай, къейдерикай ва алавайрикай менфят къачун.

6 – КЛАСС

- кІелай эсеррин тІварар ва авторар;
- кІелай эсеррин гъерекатринни (сюжетдин) игитрин алакъаяр;
- литературадин илимдикай чирай малуматар (*литературадин игит, игитдин къамат, рахунар* ва мсб.);
- программади хуралай чирун истемишзавай эсерар.
- писателди гафарин куьмекдалди чІугунвай шикилар хиялдиз гъун;
- кІелзавай эсердин вакъиаяр, чІукар ва я паяр чара авун;
- кІелзавай эсердин вакъиайрин арада авай вахтунин, себебринни нетижайрин алакъаяр тайинарун;
- кІелзавай эсердай художественный такъатар жагъурун ва абурун метлеб ачухарун;

– кЈелзавай эсердин кылин игитдиз, адан амалар ва гьерекатар фикирда кыуна, характеристика гун.

– художественныйдин, илимдин асанта ва газетрин текстер дуьздаказ, зарбдиз кЈелун;

– гъвечи эпический эсерар ва я чЈукар куьрелди хуралай суьгъбет авун, абурай изложенияр кхын;

– кЈелай эсердай хурун ва кхынрин сочинение теснифун, адакай жуван фикирар лугъун, суалриз тамам жавабар гун, игитрикай суьгъбетун;

– эпический эсердин ва я адан чЈукунин план туькЈуьрун;

– кЈелай литературадин эсердикай ва килигай искусстводин маса эсеррикай фикирар лугъун, абуруз кыиметар гун, вакыаяр ва игитар бегенмиш яни ва я тушни кыейдун.

7 – КЛАСС

– кЈелай эсеррин авторар, мана ва кылин фикир;

– кЈелай эпический эсеррин вакыаяр (сюжет), игитар ва абурун арада авай алакыаяр;

– кЈелай эсеррин композицийрин кыетЈенвилер;

– литературадин илимдикай чир хыанвай малуматар (*композиция, сюжет, чЈалан такыатар, ранг ядай гафар* ва мсб.);

– программади хуралай чирун истемишзавай эсерар.

– зариди гафарин куьмекдалди чЈугунвай шикилар хиялдиз гъун;

– кЈелзавай эсердин важиблу вакыаяр, гьерекатар чара авун;

– кЈелзавай эсердин композиция, адан паяр ачухарун;

– кЈелзавай эсерда ранг ядай гафарин метлеб тайинарун;

– проблемный суалрин куьмекдалди эсердин игитдин характеристика гун;

– кЈелзавай эсердин игитар сад-садав гекыигун, автордиз абурухъ авай майилар тайинарун;

– эпосдин ва лирикадин эсерар сад-садавай чара авун;

– художественный, илимдин ва газетрин текстер дуьздаказ, зарбдиз кЈелун;

– художественный эсерар устадвилелди кЈелун;

– эпический эсерар ва абурун чӀукар куьрелди суьгьбетун ва абурай изложение кхьин;

– кӀелзавай эсеррикай жуван фикирар лугьун ва сочинение кхьин: суалриз тамам жавабар гун ва эсердин игитрин (кьилди-кьилди ва сад-садав гекьигна) характеристикаяр туькӀуьрун;

– эпический эсердин ва я адан чӀукунин план туькӀуьрун;

– хсуси фикиррин, суьгьбетдин план туькӀуьрун ва кхьин;

– кӀелай литературадин эсеррикай, шикилрикай ва я кинофильмайкай жуван фикирар лугьун (кхьин) ва кьиметар гун, абур вичиз бегенмиш яни, тушни кьейдун;

– литературадин хрестоматияда ва кӀелай ктабра ганвай артухан баянрикай, малуматрикай ва кьейдерикай менфят къачу.

8 – КЛАСС

– кӀелай эсеррин тӀварар, авторар, мана-метлеб;

– кӀелай эсеррин кьилин темаяр ва туькӀуьр хьунин (композициядин) кьетӀенвилер;

– кӀелай эсеррин вакъиайрин (сюжетдин) ва игитрин алакъаяр;

– эпосдин лирикадин ва драмадин эсерриз хас кьетӀенвилер;

– литературадин илимдикай чирай малуматар (*критика, библиография, литературадин илим* ва мсб.);

– программади хуралай чирун истемишзавай текстер.

– писателди художественный эсерда ганвай шикилар хиялдиз гьун;

– художественный литературадин эсерар илимдин ва публицистикадин (журналринни газетрин) эсеррикай чара авун;

– кӀелай эсерда сюжетдин, композициядин ва абурун элементрин, ранг ядай гафарин метлеб тайинарун;

– проблемный суалрин куьмекдалди кӀелай эсердин игитдиз характеристика гун;

– автордин рафтарвал тайинарун патал кӀелзавай эсердин игитар сад-садав гекьигун;

- эпосдин, лирикадин, лирикадинни эпосдин ва драмадин эсерар сад-садавай чара авун;
- художественныйдин, илимдин ва публицистикадин текстер дуьздаказ, зарбдиз ва ван акъудна кIелун;
- художественный эсерар ачухдиз кIелун;
- суьгьбетдин эсер ва я адан чIук суьгьбет авун, адай изложение кхьин;
- кIелай эсердикай жуван фикирар – сочинение теснифун ва, сад-садав гекъигна, характеристика туькIуьрун;
- суьгьбетдин эсердин ва я адан чIукунин план туькIуьрун;
- хсуси фикиррин план туькIуьрун ва кхьин;
- вичи-вичиз кIелай эсердикай жуван фикирар лугьун ва кхьин, адаз кьимет гун; эсердин вакъиаяр ва игитар жуваз хуш яни, тушни ачухарун;
- литературадин хрестоматияда ва кIелай ктабра ганвай кьейдерикай, малуматрикай, алавайрикай менфят кьачун;
- мектебар патал акъуднавай илимдин ктабра авай малуматар, литературадин илимдин терминар ишлемишун.

9 – КЛАСС

- алатай асирра Дагъустанда илим ва культура вилик фейи гьалдикай малуматар;
- кIелай эсеррин кылин метлеб;
- зарийрин уьмуьрдикай важиблу малуматар;
- кIелай эсердай аквазвай девирдин кьетIен лишанар;
- кIелай эсердин кьетIенвилер ва кьаматар (*жанр, сюжет, композициядин, игитдин кьамат, чIалан кьетIенвилер* ва мсб.);
- кIелай эсерда иштиракзавай ксарин характерар, абурун метлеб;
- кIелай эсеррин жанрайрин кьетIенвилер;
- программада хуралай чирун истемишзавай текстер.
- писателди вичин эсерра чIугунвай шикилар хиялдиз гьун;

- мана-метлеб ва художественный кьетIенвилер фикирда кьуна, эсер анализ авун;
- кIелай эсер литературадин гьи жинсиник (эпос, лирика, драма) акатзаватIа, тайинарун;
- эсерда къарагъарнавай кылин месэлаяр тайинарун;
- эсерда сюжетдин ва композициядин элементрин, къаматрин ва ранг ядай гафарин метлеб тайинарун;
- эсердин мана-метлеб ачухарунин карда игитдин роль ва авторди игитдиз гузвай къимет тайинарун;
- эсердикай ва игитдикай жуван фикирар тестикъарун;
- художественный, общественно-политический ва литературадинни критикадин текстер зарбдиз кIелун;
- художественный эсерар ачухдиз, устадвилелди кIелун;
- жуван суьгъбетдин план туькIуьрун;
- кIелай эсердикай жуван фикирар лагъанвай, игитрин кьилди-кьилди, виридан санлай ва сад-садав гекъигнавай характеристикаяр ганвай сочиенияр туькIуьрун ва кхьин;
- общественно-политический ва литературадин критикадин макъалайрай конспектар, тезисар ва планар туькIуьрун;
- литературадин темадай (ктабдай ва я макъаладай) доклад ва я реферат гъазурун;
- кIелай ктабдиз, килигай кинофильмдиз, телепередачадиз ва тамашадиз рецензия кхьин ва я къимет гун.

ТЕМАТИКАДИН ПЛАНИРОВАНИЕ

5 – КЛАСС

Вири – 68 сят

Эсерар келуниз – 50 сят

Чал гегеншаруниз – 10 сят

Классдилай кьеце келай эсеррикай суьгьбетриз – 8 сят.

Тематикадин блок/раздел	Программадин кылин мана	Сяте рин кьад ар	Аялрин кваллахдин кылин жуьреяр
	Гьахьун <i>Литературадин теория</i> Чал. Дидедин чал. Литература. Художественный литература. Литературадин чал.	1 сят	Художественный литературадин мана-метлеб чир хьун. Художественный эсер келуни инсандин руьгьдин девлет артухарун, культура хкажун. Хайи литература учебный предмет я. Литературадикай, гафунин искусстводикай хьиз, сифте баянар гун.

ХАЛКЪДИН МЕЦИН ЭСЕРАР МАХАР	«Вафалу дустар», «Пачагъ хъайи яц». <i>Литературадин теория</i> Махар. Махарин жуьреяр. Къиса. Миф. <i>Алава кIелун патал</i> «Къаридиз куьмек гайи къушар», «Тапан кьин къур жанавур». <i>Классдилаь къеце кIелдай эсера рва</i> <i>ктабар</i> Лезги халкъдин махар	5 сят	Лезги халкъдин махар ва абурун жуьреяр. «Вафалу дустар» махуна халис дуствал къалурун. Къилин игитар тайинарун ва абурун къаматар ачухарун. «Пачагъ хъайи яц» махуна ахмакъвал ва къанихвал негъ авун. Махунин къилин фикир ва художественный къетIенвилер чир хъун. Махар туькIуьр хъунин къайда. Абурун темаяр ва къилин фикирар. Игитрин арада авай алакъяар сад-садав гекъигун. Чалан къетIенвилериз фикир гун.
	«Виширишар» <i>Литературадин теория</i> Къаравилияр. <i>Алава кIелун патал</i> «Квасади кутур цикIен».	1 сят	«Виширишар» къаравилида тапархъан Шагьмураданни Исламан къаматар ачухарун. Къаравилидин къилин фикир тайинарун.
КЪАРАВИЛИЯР	Мисалар Мисалар. Гекъигунар. <i>Литературадин теория</i> Мисалар. Гекъигунар. <i>Алава кIелун патал</i> Зегъметдикай мисалар. <i>Классдилаь къеце кIелдай эсерар ва</i> <i>ктабар</i> Лезги халкъдин мисалар ва мискIалар.	1 сят	Мисалра хайи халкъдиз, ватандиз авай кIанивал къалурун, темпелвал ва алчахвал негъ авун. Душманриз акси женг тухуникай, зегъмет чIугуникай, девлетлувиликайни кесибвиликай, дуствиликайни юлдашвиликай халкъдин мисалар. Факай мисалар. Мисалрин чIалан гуьрчегвал. Мисалрай халкъдин акъул, камал акун. Мисалрин дуьм-дуьз ва куьчуьрмишнавай мана.
	МискIалар <i>Литературадин теория</i> МискIал. Эпитет. Олицетворение. <i>Алава кIелун патал</i> ТIебиатдикай мискIалар. Шагьабудин Шабатов. «Зул». Проектдин кIвалах: <i>Лезги халкъдин мисалар ва мискIалар.</i>	1 сят	МискIалра халкъдин акъул, фагъумлувал, яратмишдай алакьунар хъун. МискIалрин художественный къетIенвилер чир хъун.

ЛИТЕРАТУРАДИН МАХАР	Межид Гъажиев «Гъалиб хъайи кфил». <i>Литературадин теория</i> Литературадин мах. <i>Алава келун патал</i> Гъажифенди Ильясов. «Кепекдик квачир ихтилат». <i>Классдилай къеце келдай эсерар ва ктабар</i> Хъана кван, хъанач кван...Гъажиев М. «Дагълара».	2 сят	Заридин «Гъалиб хъайи кфил» махуна кьуьзуь чубан Юсифан къамат. КицІин вафалувал. Дагъвидивай азадвални ватан къакъудиз кІан хъайи душманар негъ авун. Махунин художественный къетІенвилер тайинарун.
-----------------------------------	---	------------------	--

Къуьчхуьр Саид «Чубарук», «Аквазвач заз». <i>Литературадин теория</i> Эсердин тема. Эсердин кьилин фикир. <i>Алава кӀелун патал</i> Къ.Саид. «Лянет». Чепиви Навруз. «Бязибуруз килигна зун». Абдулагъа Ашурагъаев. «Игитдин къамат».	2 сят	Заридин уьмуьрдикай ва эсеррикай куьруь малуматар. «Чубарук» шиирда тӀебиатдин шикилар. Шиирдин кьилин фикир. Адан чӀалан кьетӀенвилер: ранг ядай гафар ва рифмаяр. «Аквазвач заз» шиирда заридин кьилел атай бедбахтвал кьалурун. Ханарин зулумдиз акси фикирар. Эсердин художественный кьетӀенвилер.
Мазали Али «Ватан», «Кесибвал». <i>Литературадин теория</i> Лирика ва лирикадин игит. <i>Алава кӀелун патал</i> М.Али. «Жегьилриз тавакьу».	2 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Ватан» шиирдай кирамдиз хайи хуьр рикӀивай кӀанзавайди акун. Ватандихъ авай муьгьуьббат кьалурзавай ранг ядай гафар. Шиирдин кьилин мана.
Етим Эмин «Билбил», «ХупӀ ярашугъ я!». <i>Алава кӀелун патал</i> Е. Эмин. «Тумахъ яц», «Къах тӀуьр кац», «КӀекрез». Шихнесир Къафланов. «Уьмуьрдал вун ашукъ ятӀа». <i>Классдилай кьеце кӀелдай эсерар ва ктабар</i> Етим Эмин. Хкягъай эсерар.	2 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Билбил» шиирдин тема ачухарун. Билбилдин къамат ачухарзавай чӀалан такьатар кьалурун. Эсердин кьилин фикир тайинарун. «ХупӀ ярашугъ я!» шиирда яшайишдин шикилар, вуч квез ярашугъ ятӀа, тайинарун. Шиирдин чӀалан кьешенгвал кьалурун.
СтӀал Сулейман. «Судуяр», «Итимвал хъсан я». <i>Литературадин теория</i> Эпитет. Олицетворение. (Чирвилер гегьенишарун). Метафора. <i>Алава кӀелун патал</i> С.Сулейман. «Фекьяр», «Девлетлуяр, чиновникар». Насруллагъ Нури. «Играми шаир Сулейманаз», Эльвира Савзиханова «Рагъ». <i>Классдилай кьеце кӀелдай эсерар ва ктабар</i> СтӀал Сулейман. «Экуьнин гьед». <i>Проектдин кӀвалах</i>: «СтӀал Сулейманан яратмишунар».	2 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Судуяр» шиирда дуванбегрин къаних суфатар кьалурун. Ранг ядай гафарин куьмекдалди абурун амалдарвал, фендигарвал ачухарун. Шиирдин чӀал гуьрчегзавай такьатар. «Итимвал хъсан я» шиирдин кьилин фикир ачухарун. С. Сулейманан эсеррин куьмекдалди алатай замана чи девирдив гекьигун.

Нуредин Шерифов «Авани?» «ЭкъечІа!». <i>Алава кІелун патал</i> Н.Шерифов. «Азадвал». Гуъзеля Гъасанова. «Чи тІвар вине къан, лезгияр!»	2 сят	Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Авани?» ва «ЭкъечІа!» шиирра кесиб халкъдиз вичин азадвал патал женг чІугуниз эвер гун. Шииррин къурулуш ва чІалан такъатар абурун манадихъ галаз къун. Шииррин къилин фикирар лугъун. С. Сулеймананни Н. Шерифован яратмишунрин мукъвавал къалурун.
Ахцегъ Гъажи «Рабочидин чар». <i>Алава кІелун патал</i> А.Гъажи. «Хабар це».	1 сят	«Рабочидин чар» шиирда виликдай Бакудин рабочийрин агъур гъалар къалурун. Шаирди Баку хътин еке шегъердиз «зиндан» ва «гъурбат» лугъун. Шиирдин къилин фикир ва чІалан такъатар тайинарун.
ЦІадаса Гъамзат «Филни цегв». <i>Литературадин теория</i> Басня. <i>Алава кІелун патал</i> ЦІ.Гъамзат. «Маймунни харат устІар», «Меци къилел бала гъида». <i>Классдилай къеце кІелдай эсерар ва</i> <i>ктабар</i> Гъамзатов Р. Шиирар ва поэмаяр.	2 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Филни цегв» басняда вичин къуватдихъ инанмиш филдин лавгъавал. ГъвечІи цекврен викІегъвал, эсердин къилин фикир. «Вуж акъуллу ятІа, гъам гъалиб жеда», – мисалдин мана ачухарун.
Азиз Иминагъаев «Фяледин уьмуьр», «Зулум куьтягъ хъана». <i>Алава кІелун патал</i> Мегъамед-Эфенди Османов. «Къумукърин адет».	1 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. Вилик девирда фялейрин бахтсуз къисмет: агъур зегъмет, каш-мекъ, ихтиярсузвал. Абур хузаинри, десятникри истисмар авун. Шаирди фялейриз азадвал патал женгиниз эвер гун. «Зулумар куьтягъ хъана» шиирда инкъилабдикай хабар гун, фялеяр зулумдикай хкатунал шадвал авун. Эсеррин художественный такъатар ва къилин фикир.

XX-XXI АСИРДИН ЛИТЕРАТУРАДАЙ	Хуьруьг Тагьир «Малла Иса». <i>Литературадин теория</i> Поэма. Литературадин игит. Суьрет. <i>Алава келун патал</i> Х. Тагьир. «Ахцегьар», «Багълара». Айна Шалбузова. «Дидеде – хциз».	2 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. Куьгьне заманда кесибрин гьал, мавгьуматди халкъ вичин зунжурралди арушун. Поэмада Малла Исадин къамат. Малла Исадинни кечмиш хьайи Шерифан папан арада хьайи рахун ва поэмада адан метлеб. Фекьидин къанихвилиз кесибри гайи жаваб. Поэмадин эхиримжи бендерихъ авай метлеб. Поэмадин килин фикир, игитрин къаматар, художественный къетленвилер.
	Алибег Фетягьов «Риза». <i>Литературадин илим</i> Гьикая. Жанр. Сюжет. Композиция. <i>Алава келун патал</i> А. Фатахов. «Зулун йиф». Абдурагьман Межидов. Цумурар. Абидин Камилов. «Зулун шикилар».	3 сят	Зарирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Риза» гьикаяда етимдин кьисмет. Гьикаядин килин къаматар. Цийи уьмуьр, цийи кьурулуш мягькемарун патал женгиниз экъечинавай халкъдин баркаллу зегьмет, уьтквемвал ва ватанпересвал. Гьикая кьхинин тегьер ва чалан къешенгвал къалурун.
	Шагь-Эмир Мурадов «Базар-Дуьзуь», «Турфан». <i>Алава келун патал</i> Ш.-Э. Мурадов. «Азиз Сулейман». Саидмет Самури. «Дагълар». Гьажибала Къазиев. «Кьуруш». Забит Ризванов. «Диде, квал ва чуьнгуьр». <i>Классдилай кьеце келдай эсерар ва ктабар</i> Мурадов Ш.-Э. Дустар я чун вири.	2 сят	Заридин яратмишунрин рекьикай куьруь малуматар. «Базар-Дуьзуь» ва «Турфан» шиирра хайи тебиатдин шикилар, жегьилри дагьдин куклушар муьтлуьгьарун. Шииррин килин фикирар ва чалан къетленвилер тайинарун.
	Забит Ризванов «Диде, квал ва чуьнгуьр», «Самур». <i>Алава келун патал</i> З. Ризванов. «Паласа», «Гатфар». Седакьет Керимова. «Цуьквер». Эйваз Гуьлалиев. «Ша Чархидал». <i>Классдилай кьеце келдай эсерар ва ктабар</i> Ризванов З. Шиирар.	2 сят	Заридин шиирра диде, хайи ватан клан хьунин гьиссер ачухарун. Шииррин килин фикирар, туьклуьр хьун ва чалан такьатар къалурун.

Алирза Саидов «Ашукъ яз хъурай». <i>Алава кIелун патал</i> А.Саидов. «Дагъви я зун». Лга Энвер «Хва я уьткем!» Мегъамед Агъа«Медалар алай кицI», «ШапIа», Къадир Рамазанов «Лезгияр», Абдурагъман Межидов «Хайи чили лугъузва».	1 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар гун. Шиирдин мана ва ам туькIуьр хъунин тегъер къалурун. Къилин фикир ва художественный къетIенвилер тайинарун. Ватанпересвилин гьиссер къалурзавай такъатар къалурун. Шаирдин фикирар гъакъикъатдихъ галаз къун.
Жамидин «Чинерар». <i>Литературадин теория</i> Зарафат. Хъвер. Ягъанат. <i>Алава кIелун патал</i> Ибрагъим Гьусейнов «Лезгистанда мелер ава». Къасум Фаталиев. Зарафатдин шиирар. Исмихан Къадимов. «Тебатдин сегъне». Нурудин Насруллаев. Зарафатдин къисаяр. <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Жамидин. Са кIус хъвер.	2 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Чинерар» шиирдин мана-метлеб, чIалан такъатар ва къилин фикир тайинарун. «Лавгъа фере» баснидин мана- метлеб ачухарун.
Ханбиче Хаметова «Ватан», «Стхадизкагъаз». <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Абдурагъман Межидов. «Хайи чили лугъузва». <i>Алава кIелун патал</i> Назир Мирзоев. «Къизилдин хтар» (повестдай чIук). Омар Гьусейнов. «Ватан».	1 сят	Хайи ватандин шикилар ва агалкъунар, абур инсанриз кIан хъун. Шаирди вичин эсерда къалурзавай гъерекатар алай йикъан гъаларихъ галаз гекъигун.
Мерд Али «Фу». <i>Алава кIелун патал</i> М.Жалилов. «Зи чил», «Авач гъунар, чIехи жафа галачиз». Айнар Султанова. «Зун лезги я!», Максим Алимов. «Дидедиз».	1 сят	Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар гун. Поэмада фу халкъдин девлет, суфрадин шагъ тирди тестикъарун. Фаз гъуьрметдай адетдин къиметлувал винизх хкажун. Поэмадин къилин мана, художественный къетIенвилер ва

<i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Къадир Рамазанов.«Лезгияр»		къешенг чIал ачухарун.
Абдул Фетягъ «Дурнайрин аваз». <i>Алава кIелун патал</i> А.Фетягъ. «Зи лезги чIал». Замир Мегъамедов. «РикIе туна, хуьда за вун, лезги чIал». <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Максим Алимов. «Дидедиз».	2 сят	«Дурнайрин аваз» гьикаяда инсанрин ислягъ зегъмет. Дяведин йисар рикIел хкун. Мустафадин къамат. Гьикаядин кьилин мана ва художественный кьетIенвилер.
Седакъет Керимова «Каруяр». <i>Алава кIелун патал</i> Тажидин Агъмедханов. «Ачкара», «Жейран». Назир Гуьлметов. «Дагъ далу я лезгидин».	1 сят	Гьикаяда къушарин яшайиш, гьерекатар ва амалар. Гьикаядин кьилин фикир. Гьикаядин чIал.
Арбен Къардаш «Гуьзел бадедиз». <i>Алава кIелун патал</i> А.Къардаш. «Диде», «ЧIехи бубадин сес». Фейзудин Нагъиев. «Пуд мани». <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> А. Къардаш. Пешапай. Максим Алимов.«Дидедиз»	1 сят	Шиирда яшлу инсандиз гуьрмет авун. Дагъларин хъсан адет хуьн. Шиирдин чIал: дерин гьиссер къалурун патал ишлемишнавай такьатар. Эсердин кьилин фикир ачухарун.

ДАГЪУСТАДИН ХАЛКЪАРИН ЛИТЕРАТУРАДАЙ	Фейзудин Нагиев «Пуд мани». <i>Алава кIелун патал</i> А.Межидов. «Багъа я», «Гъевес», Айнар Султанова «Зун лезги я!», Тажидиа Агъмедханов «Ачкар», «Жейран».	1 сят	Шиирдин чIалан такъатар тайинарун. Ватандикай, дидедикай ва кIанидакай муьгъуьббатдин мани лугъун. Жуван фикирар лугъун. Эсердин кьурулушдиз фикир гун. Эсердин кьилин фикир ачухарун.
	Абумуслим Жафаров «Лувар квай зиянкар». <i>Литературадин теория</i> Повесть. Сюжет ва композиция. <i>Алава кIелун патал</i> Анварбег Къултаев. «Хайи чилин нефес», «Дустар», «Гъетер», Шагъвелед Шагъмарданов «ЧIимчIир».	2 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар гун. Повестда тIебиатдин гуьрчег шикилар кьалурун. Хайи тIебиат кьалурунин карда заридин чIалан устадвал тайинарун. Ихтилатчидин гъунар кьалурун. ТIебиат кIан хъун виридан буржи тирди ачухарун. Гъикаядин кьилин фикир ва художественный кьетIенвилер тайинарун.
	Мегъамед-Султан Ягъяев «Салават». <i>Литературадин теория</i> Повесть. Критика. <i>Алава кIелун патал</i> Муса Мегъамедов. «Тапус». <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Ягъяев М-С. Гъикаяяр ва повестар.	2 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар гун. Повестда тамуз феи гадаяр, Расулни Мурад, сурун кванерал дуьшуьш хъун. Абдурагъман бубади партизанрин дестедин жегил разведчик Салават рикIел хкун. Салаватан кьилихар, гьерекадар ва кьамат ачухарун. Повестдин чIал ва кьилин фикир.
	Юсуп Хаппалаев «Самурдин кьерехрив». <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Саласа Гъажиметова. «Ватан». Хаппалаев Ю. Шиирар ва поэмаяр.	1 сят	Дагъустан ва Азербайджан, абур СССР-дик квай стха республикаяр тирла, алакъаяр тайинарун. Шиирдин чIал ва кьилин фикир тайинарун.
	Йиса кIелай эсерар ва къачур чирвилер тикрарун.	1 сят	

6 – КЛАСС

Вири – 68 сят

Эсерар кIелуниз – 50 сят

ЧIал гегъеншаруниз - 10 сят

Классдилай къеце кIелай эсеррикай суьгъбетриз – 8 сят.

Тематика дин раздел	Программадин кьилин мана	Сят ери н къа дар	Аядрин кIвалахдин характеристика
	ГЪАХЪУН	1 сят	Художественный литературадикай авай чирвилер гегъеншарун. Ада уьмуьр къалурзавайди ачухарун. Литература. Художественный литературадин жинсер къалурун. Литературадин игит.
ХАЛКЪДИН МЕЦИН ЭСЕРАР	МАНИЯР «Адетрихъ галаз алакьалу манияр». «Къагъриманвилиин манияр», «XX асирдин манияр» <i>Литературадин теория</i> Мани. Манийрин жуьреяр. <i>Алава кIелун патал</i> СтIал Мислимат. «Къизил зул».	2 сят	Лезги халкъдин адетрихъ, майишатдихъ галаз алакьалу манияр: лайлаяр, бендер, ясдин манияр, лирикадин манияр чир хьун. Къагъриманвилиин манияр. «Бахтавар» ва «Надир шагъ кукIваруникай» манийра халкъдин къагъриман рухвайрин къаматар. Къагъриманвилиин манийрин кьилин фикирар ва художественный кьетIенвилер. XX асирдин манияр. Советрин девирдин манияр. Къазимегъамед Агъасиевакай ва Мукътадир Айдунбековакай манияр лугъун. Абурун кьилин фикирар лугъун.
	МАХАР «Гъуьлуьн шив», «Акьуллу данарбан».	2 сят	«Гъуьлуьн шив», «Акьуллу данарбан» махарин мана, иштиракзавай ксар ва абурун кьилихарни гьерекаатар къалурун. Махара халкъдин хъсан хесетар ва зегъмет чIугунал рикI хьун. Дамах гвачирвилиин, акьуллувилиин, къуватлувилиин, гъахъ гвайвилиин, хъсанвилиин тариф авун ва пехилвал, темягъкарвал негъ авун. Гъахълувал гъахъсузвилел, жумартвал мискъивилел, акьуллувал ахмакъвилел, ватанпресвал хаинвилел гъалиб жедайдахъ
	МАХАР «Гъуьлуьн шив», «Акьуллу данарбан».		
	МАНИЯР «Адетрихъ галаз алакьалу манияр». «Къагъриманвилиин манияр», «XX асирдин манияр» <i>Литературадин теория</i> Мани. Манийрин жуьреяр. <i>Алава кIелун патал</i> СтIал Мислимат. «Къизил зул».		
	МАХАР «Гъуьлуьн шив», «Акьуллу данарбан».		

	Муталибова. «Кис, гъуьлуьн лепе...» <i>Проектдин кIвалах: «Лезги халкъдин махар»</i>		халкъдин инанмишвал хъун. Махара акъуллу, фагъумлу инсанар гъалиб хъун. Махарин чIалан гуьзелвал: эпитетар ва гекъигунар гзаф ишлемишун.
ЛИТЕРАТУРАДИН МАХАР	Хуьруьг Тагьир «Балашан зиянкар кац». <i>Литературадин теория</i> Мана ва метлеб. Ритм ва рифма. <i>Алава кIелун патал</i> Х.Тагьир. «Жанавурдикайни чакъалдикай хкет». Имам Асланов. «Дагъдин чешме». <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Алпан М. Гьикаяяр.	2 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. Махунин мана, кьиле физвай вакъиаяр. Эсер халкъдин мецин яратмишунриз мукьва хъун. Угъривал негъ авун. Эсер шиирралди кхьин. ЧIалан гуьрчегвал къалурун. Къилин фикир тайинарун.
XVIII-XIX АСИРРИН ЛИТЕРАТУРАДАЙ	Къуьчхуьр Саид «Душман ханариз». <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Къ. Саид. «Тавурай».	1 сят	Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай малуматар гун. Кесиб халкъдиз гужарзавай ханариз шаир ачухдиз акси экъечIун. Халкъдин душман са хан ваъ, вири ханар, беглер, девлетлуяр тирди тестикъарун. «Душман ханариз» шиирдин къилин фикир къалурун. Шиирдин туькIуьр хъунухъ, ранг ядай гафар ишлемишун. Къуьчхуьр Саидан шаирвилиг устадвилер чир хъун.

ДАГЪУСТАНДИН ХАЛКЪАРИН ЛИТЕРАТУРАДАЙ	Етим Эмин «Дуьньядиз», «Дуьнья гьей». <i>Литературадин теория</i> Лирика. Гипербола. Ярж. <i>Алава кӀелун патал</i> Етим Эмин. «Яру, цӀару гуьллугь чит», «Стхаяр». <i>Проектдин кӀвалах:</i> «Етим Эминан лирикадин шиирар».	2 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар чиз хьун. «Дуьньядиз» шиирда шаир яшамиш хьайи вахтунин шикалар (къайдаяр, адетар, социальный зидвилер ва женг) къалурун. Шиирдин къилин, фикир туькӀуьр хьун, чӀалан къешенгвал чиз хьун. «Дуьнья гьей» шиирда вилик кӀелай эсердин тема, гьиссер тикрарун. Шаир девирдин адетриз акси хьун.
	Миграгъ Мардали «Етимдикай», «Шалбуз дагъдиз».	2 сят	«Етимдиз» шиирда къалурнавай гьалар гьакъикъатдихъ галаз кьун. Шиирдин къилин фикир ва художественный къетӀенвилер тайинарун. «Шалбуз дагъ» шиирда социальный фигура: шаир дагъдин секинвилел рази тахьун чир хьун.
	Кесиб Абдуллагъ «Чир хьанайтӀа кӀелун-кхьин». <i>Алава кӀелун патал</i> Кесиб Абдуллагъ. «Дуьньяда».	1 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Чир хьанайтӀа кӀелин-кхьин» шиирдин тема, художественный къетӀенвилер ва къилин фикир къалурун. Ранг ядай гафар ишлемишун. Кесиб Абдуллагъан эсерар халкъдин чӀалариз мукьва хьун.
	СтӀал Саяд «Кавхадиз». <i>Классдилай кьеце кӀелдай эсерар ва кӀтабар</i> «Садакайни чара хьанач», «Дуьнья тирвал гьарайна за».	1 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Кавхадиз» шиирдин чӀалаз фикир гун. Дигегилидин къаматдикай сочинение кхьин. Шиир хуралай чирун.
	Умаран Батирай. «Къаварални кимерал за манияр лагъанай».	2 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малумата гун. Шаирди вичин девирдин къайдаяр негъ авун. Девлетлуйри шаир жерме авун. Шаирдин мурад халкъдиз манияр лугьун, абуруз гьакъикъат къалурун тирди ачухарун. «Уьмуьрдикай манийра» гьакъикъат дуьздаказ къалурун. Лежбердин къайгъуяр, девирдин зидвилер, инсанрин арада авай барабарсузвал

XX-XXI АСИРРИН ЛИТЕРАТУРАДАЙ			акун. У. Батираян шииратдин кьетIенвилер кьалурун.
	Йирчи Къазакъ «Итим гьихьтинди хъана кIанда?», «Сибирдай кагъаз».	2 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Итим гьихьтинди хъана кIанда» шиирда вафалувилин, вилегъвилин, гъахъ кардин тариф авун. Намуслу хьуниз эверун. «Сибирдай чар» шиирдай шаирдин уьмуьр акун. Шиирдин кьилин фикир ва художественный кьетIенвилер ачухарун. Й. Къазакъан шииратдин кьетIенвилер ва метлеб анализ авун.
	СтIал Сулейман «Жувакай ихтилат», «Дидедиз». <i>Алава кIелун патал</i> С.Сулейман. «Веледдиз», «Рушариз». Н.Шерифов. «Садвал». Мемей Эфендиев. «Рагъ». Балакъярдаш Султанов «Пионер». Алибег Фетягъов. «Дагъидин руш». <i>Классдилай кьеце кIелдай эсерар ва</i> <i>ктабар</i> СтIал Сулейман. Хкягъай эсерар.	2 сят	Зариди авур ихтилатдай адан уьмуьр акун. «Дидедиз» шиирда хвавилин гъиссер, абур кьалурзавай чIалан такъатар кьалурун. Шиирдин кьилин фикир тайинарун. «Дидедиз» шиир насигъатдин эсер тирди ачухарун, аялриз тербия гунин карда адан метлеб кьалурун. С.Сулейманан шииррин художественный кьетIенвилер ва къиметлувал чир хьун.
	Абдул Муталибов «Ватан». <i>Литературадин теория</i> Гипербола. Ярж. <i>Алава кIелун патал</i> А.Муталибов. «Багъаханум», «Хуьруьн булах». Балакъярдаш Султанов. «Пионер», «Батрак Агъмедан кьиникъ». Мукаил Агъмедов. «Ина, хайи маканда».	1 сят	Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар гун. Шаирдиз хайи ватан кIан хьун. Ватандиз вафалувал чIалан такъатрин куьмекдалди кьалурун.
	Къияс Межидов	2	Заридин уьмуьрдикайни

«Урусатдин цуьк». <i>Литературадин теория</i> Диалог ва монолог. Пьеса. Драма. Комедия. <i>Алава кIелун патал</i> З. Ризванов «Гатфар», «Гатун марф», Саидмет Самури «Дагълар», Имам Асланов. «Лезги чIал». Гьемдуллагъ Бабаев. «Фурс гвай бег». Бикеханум Алибегова. «Цуькверин багъ». <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Межидов Къ. КIвачерик лувар квай Алуш. З. Ризванов. «Гатфар», «Гатун марф».	сят	яратмишунрикай куьруь малуматар гун. Пьесада лезги жегил чубандинни урус рушан кьаматар кьалурун. КтIай адетрал хьуьруьн. Жегилар чпин мурадлив агакьун. Пьесадин кьилин фикир тайинарун.
Мурадхан Шихвердиев «Рагъ кьаршиламишзава». <i>Литературадин теория</i> Сюжет ва композиция. Литературадин игит. <i>Алава кIелун патал</i> Межид Гьажиев. «Къарагуьз». Абдулагъа Ашурагъаев. «Хъфизва зун КIелетдал».	2 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Рагъ кьаршиламишзава» повестдин тема, композиция ва кьилин кьаматар тайинарун. Вакъифан уьмуьр ва кьамат: гележегдикай умуд хкат тавун. Повестдин кьилин фикир ва художественный кьетIенвилер тайинарун.
Байрам Салимов «Лацу кьван». <i>Литературадин теория</i> Поэма. Художественный кьамат. <i>Алава кIелун патал</i> Лезги Нямет «КцIар», «Хуш хьана заз», Якъуб Яралиев «Ругъва яц», Буба Гьажикъулиев «Мариядин тар». <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Б. Салимов «Лацу кьванерикай риваят».	2 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар гун. Риваятдин кьилин фикир ва художественный кьетIенвилер веревирд авун.
Абдулбари Магьмудов «Стхаяр». <i>Литературадин теория</i> Пейзаж	1 сят	Заиридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Стхаяр» гьикаяда мехъерин адетар ва инсанрин кьаматар

<i>Алава кIелун патал</i> А. Магъмудов. «Къуьзуь кас», «Булахдал». Иззет Шерифов «Хайи Ватан».		ачухарун. Гьикаядин кьилин фикир ва къурулуш тайинарун.
Алирза Саидов «Дагъви я зун». <i>Алава кIелун патал</i> Ш.Къафланов. «Мукъаят хьухь, инсанар!», Мерд Али «Авач гьунар, чIехи жафа галачиз».	1 сят	Заиридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар гун. Дагъвидиз хас лишанар жагъурун. Эсеррин кьилин фикир ва художественный кьетIенвилер тайинарун.
Жамидин «Шурва», «Масадаз атIай фур». <i>Литературадин теория</i> Хъвер ва ягъанат. <i>Алава кIелун патал</i> Жамидин. «Куьмекдиз ша, гьерекат». Ханбиче Хаметова. «Верхи тар».	1 сят	«Шурва» шиирда кьве чин алай инсанар русвагъ авун, авамвилел хъуьруьн. «Масадаз атIай фур» шиирдин кьилин фикир – масадаз писвал тавуниз эвер гун.
Ибрагъим Гьуьсейнов «РикIин кIусар». <i>Алава кIелун патал</i> И.Гьуьсейнов. «Алкьвадрин дерада», «Зи уьлкве», «Лезгистанда мелер ава». Буба Гьажикъулиев. «Мариядин тар», «Дагъда сел». <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Гьуьсейнов И. Шиирар.	1 сят	«РикIин кIусар» шиирда инсанрал, ватандал ашукъ шаирдин фикирар ва гьиссер къалурун. Эсердин художественный кьетIенвилер тайинарун.
Азиз Алем «Дагъда марф», «Жанлу хазина». <i>Алава кIелун патал</i> А.Алем. «Билбил», «Хиросима». Зульфיקъар Къафланов. «ЧкIанвай хтар».	2 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар гун. А.Алеман тIебиатдин шиирар («Дагъда марф», «Жанлу хазина» ва мсб). Абурун мана-метлеб, къурулуш ва чIалан кьетIенвилер ачухарун.
Мурсал Алпан «Ирс», «Веси». <i>Алава кIелун патал</i> М.Алпан. «Лезги чIал». Тажидин Агъмедханов. «Булах», «Ачкара». Ахцегъ Алмас. «Лезгистан».	2 сят	Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар гун. Заридин эсерра ватан кIан хьунин гьиссер ачухарун. Бубайрин ирс хуьниз эвер гун. Весидин мана-метлеб ачухарун.
Муьзеффер Меликмамедов «Зи бахтуниз акъатай чIал», «Зи чил я ам».	2 сят	Шиирра дидедин чIал ва хайи чил кIан хьунин гужлу гьиссер къалурун.

<i>Алава кIелун патал</i> Мерд Али «Авач гъунар, чIехи жафа галачиз», «Зи чил», Абдул Фетягъ «Лезги кылих». <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Меликмамедов М. Гележег. Мерд Али. «Авач гъунар, чIехи жафа галачиз», «Зи чил».		Шииррин чIалан кьетIенвилер, абурун куьмекдалди эсердин кылин мана ачухарун.
Пакизат Фатуллаева «Цуьк», «Бубу». <i>Алава кIелун патал</i> П. Фатуллаева. «Марф».	2 сят	Заридин «Цуьк», «Бубу» шиирра тIебиатдин шикилар ва шаирдин хуш майилар кьалурун. Шииррин чIалан такъатар: эпитетар ва гекъигунар.
Фейзудин Нагъиев «Зи чIал». <i>Алава кIелун патал</i> Ф. Нагъиев. «Мидаимвал», «Агъ». Седакъет Керимова. «Лезги руьгъ». За гъидин Гъасанов. «Дурнайрин мани», «Салигъан гъалатI».	1 сят	«Зи чIал» шиирда дидедин чIалал дамах авун, адан михъивал хуьниз эвер гун. Шиирдин кылин фикир ва чIалан такъатар тайинарун.
Седакъет Керимова «Лезги руьгъ». <i>Алава кIелун патал</i> Ражаб Хибиев. «Зун дагъ я», Абдул Фетягъ «Лезги кылих».	1 сят	Шиирдин тема ва кылин фикир тайинарун. Шиир туькIуьр хъуникай веревирд авун.
Эффенди Къапиев «Интуристдихъ галаз рахунар», «Дагъда юргъ». <i>Литературадин теория</i> Пейзаж	2 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Интуристдихъ галаз рахунар» эсердин бинеда гъакъикъатда хъайи агъвалат эцигун. Сулейманан къамат ачухарун. Ада вич вири уьлкведин шаир хъунал дамахун. Эсерда халкъарин дуствал ва ватанпересвилин гъиссер ачухарун. Эсердин кылин фикир тайинарун. «Дагъда юргъ» гъикаяда тIебиатдин шикилар кьалурун. Заридин булдалди ранг ядай гафар, гекъигунар ишлемишун. «Дагъда юргъ» пейзаждин эсер тирди ачухарун.

Сардар Абил «Марф». <i>Литературадин теория</i> Пейзаж.	1 сят	Шиирдик квай зарафатдин фикирар кялурун. Шиир Э.Къапиеван гьикаядив гекъигун, лазим тир кьейдер келун. Тјебиатдикай мисалар гъун, абур суьгъбетда ишлемишун.
Расул Гьамзатов «Лезгияр», «Дурная». <i>Алава келун патал</i> Р. Гьамзатов. «Маша», «Дуствиликай кыса», «Хуьруьг Тагъиракай гаф».	2 сят	Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар гун. «Лезгияр» шиирда дагъустанвийринни гуржийрин арада дуствал, гъурмет, муьгъуьббат авайди ачухарун. Шиирдин кылин фикир ва художественный такъатар кялурун. «Дурная» шиирда инсанпересвилин гьиссер кялурун. Эсердин художественный кьетленвилер тайинарун. Ам манидиз элкьуьн.
Муса Мегьамедов. «Тапус».	1 сят	Гьикаядин кылин фикир тайинарун, ам жуван гафаралди лугъун. Гьикаядин члалан такъатриз фикир гун, ранг ядай гафар кялурун.
Мегьамед Атабаев «Зи асир». <i>Алава келун патал</i> М. Атабаев. «Фурма». Анвар Аджиев. «Дагъдин кард».	1 сят	Шаирдин яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Зи асир» шиирда авторди вичин девирдикай ийизвай фикирар кялурун.
Юсуф Базутаев «Маса жуьредин марф». <i>Алава келун патал</i> Ю. Базутаев. «Диде», «Тарар». Шагъвелед Шагъмарданов. «Йиф», «Яргъирушав суьгъбет». Шамил Къазиев. «Хазина».	1 сят	Шаирдин яратмишунрикай куьруь малуматар гун. Шиирра тјебиатдин шикилар члугун. Шииррин художественный кьетленвилер ва кылин фикирар тайинарун.
Йиса келай эсерар ва кьачур чирвилер тикрарун	1 сят	

7 – КЛАСС

Вири – 68 сят

Эсерар кӀелуниз – 50 сят.

ЧӀал гегъеншаруниз – 10 сят

Классдилай кӀеце кӀелай эсеррикай суьгъбетриз – 8 сят.

Семантикадин блок/раздел	Программадин кьилин мана	Сятерин кьадар	Аялрин кӀвалахдин кьилин жуьреяр
	Гъахьун	1 сят	Хайи литературадикай авай чирвилер гегъеншарун. Художественный литературадин кьилин предмет инсан тирди ачухарун. Лезги халкъдин меденият ва эдебият, инанмишвилер ва динар рикӀел хкун.
	Риваятар «Къванцин гада». <i>Литературадин теория</i> Къиса. Миф. Мифдин эсер. <i>Алава кӀелун патал</i> Сажидин. «Риваятар».	2 сят	Къисада иштиракзавай инсанрин кьилихарни гьерекадар кӀалурун. КӀеце патан чапхунчийрин зулумкарвал кӀалурун. Къисада чубан гададин къастунал кӀевивал, адаз ватан кӀан хьун. Чубан гададин къагъриманвал ачухарун.
	Эпос «Шарвили», «Гияр шегъер азад авун», «Шарвилидин веси». <i>Литературадин теория</i> Эпос. Эпический эсер. <i>Алава кӀелун патал</i> Римма Гъажимурадова. «Шарвили», Хазран Къасумов. «Гъар са лезги Шарвили я». <i>Проектдин кӀвалах:</i> «Шарвили – лезги халкъдин тарих».	2 сят	«Шарвили» – лезги халкъдин тарихдикай суьгъбетзавай зурба эсер. Шарвили – лезги халкъдин рикӀ алай игит. Шарвилиди вичин халкъ иранлуйриз харж гуникай азад авун. Гияр шегъер азад авун. Шарвилидин веси.

Зияудин Эфендиев «Чуьхвер-Магьсуб». <i>Алава келун патал</i> Рамазан Каитов. «Зулун шикилар». <i>Классдилай кьеце келдай эсерар ва табар</i> Эфендиев З. Гьикаяяр ва повестар. Лезги халкьдин махар.	1 сят	Махунин мана, туькIуьр хьун ва килин игитар. Магьсубан кьамат: амалар, хесетар ва акьулувал кьалурун. Махунин килин фикир ва художественный кьетIенвилер ачухарун. Ам халкьдин махариз мукьва хьун.
Абдул Ражабов «Къаних вил»	1 сят	Махунин мана ва килин фикир ачухарун. «Къаних вил» халкьдин махариз мукьва хьун, абурун арада авай тафават кьалурун. Махунин чIалан кьетIенвилер тайинарун.
Фейруз Беделов «Бахтунал дуьшуьш хьайи лезги». <i>Литературадин теория</i> Литературадин махар.	1 сят	Заридин уьмуьрдикай куьруь малуматар. «Бахтунал дуьшуьш хьайи лезги» кирамди, зарафат квай мах хьиз, туькIуьрун. Ада кIелзавайдаз авам тахьуниз, вилегь хьуниз эверун. Кьисадин чIал ачухарун.
Кьуьчхуьр Саид «Зи чарх кьулухь элкьвена». <i>Литературадин илим</i> Инверсия. <i>Алава келун патал</i> Кь.Саид. «Эй, залум цIай». Мерд Али. «Виш йисар физ...» Абдуселим Исмаилов. «Саидав рахун».	1 сят	Шаирдин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Зи чарх кьулухь элкьвена» – зулумкар Сурхай хандиз акси эсер. Адай зари Аллагьдилай нарази тирди акун. Шиирдин чIал, куьгьне хьанвай гафар ва абурун мана ачухарун. Шиирдин килин фикир тайинарун.
Лезги Агьмед «Я залум хан». <i>Литературадин теория</i> Тарих. Дагъустандин халкьарин мукьвавал ва стхавал.	1 сят	Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Я залум хан» – Кь.Саидан вилер акьудай хандиз акси теснифнавай чIал. Лезги Агьмеда шаирдин тереф хуьн. Кь. Саданни Л. Агьмедан дуствили алакьаяр ачухарун. Шиирдин килин фикир ва художественный кьетIенвилер тайинарун.
Ахцегь Мирзе Али «ГьикIин?» <i>Алава келун патал</i> М.Али. «Темпел лукIраз меслятар ийир кас».	1 сят	Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар гун. Шиирдин мана, чIал ва художественный кьетIенвилер тайинарун. Килин фикир ачухарун.
Миграгь Сфи-эфенди «Буюр, зи	1 сят	Заридин уьмуьрдикай ва

дуст МирзеАли!», «Яйнахар».		яратмишунрикай куъруъ мавлуматар гун. Шиирда Цуъкверин сувариз дагъдин хуъруън гьерекатар, инсанрин гутъуълар ва тѐбиатдин шикилар къалурун. Шиир туъкѐур хъанвай къайда ва адан чѐлаз фикир гун.
Етим Эмин «Гъарай, эллер!», «Дустариз». <i>Литературадин теория</i> Шиир. Шиират. <i>Алава кѐлун патал</i> Е.Эмин «Тѐварун стхадиз». Азиз Алем «Къетѐен заман».	2 сят	Шаирдин уъмуърдикай ва яратмишунрикай куъруъ малуматар гун. «Гъарай, эллер!» шиирда кирамди дуъньядиз гузвай къимет. Е. Эмин дуъньядин гѐи крарал рази туштѐа, ачухарун. Шиирда диндин векилар беябурун. «Дустариз» шиирда шаирдин тѐлабунар къалурун. Шииррин къилин фикир ва художественный къетѐенвилер: ранг ядай гафар, гекъигунар, рифма ва ритм тайинарун.
Алкъвадар Гъасан «Куъгъне ханлар, беглер квадрин, элягъин...» <i>Литературадин илим</i> Лирика. Лирикадин эсерар. <i>Алава кѐлун патал</i> А.Гъасан. «Дустуниз мехъер мубарак». <i>Классдилай къеце кѐлун</i> Стѐал Саяд. «Кавхадиз».	1 сят	Заридин уъмуърдикай ва яратмишунрикай куъруъ малуматар гун. Шиирда ханариз, беглериз акси фикирар, шаирди абур квада-руниз эвер гун. Шиир гъакъикъатдиз мукъва хъун.
Сукъур Къурбан «Шиирар ва куърпеяр».	1 сят	Дагъустандин халкъарин алатай асиррин литературайрикай авай чирвилер гегъ Заридин уъмуърдикай ва яратмишунрикай куъруъ малуматар гун. Шиирда шаирди вичин эсерарни куърпе балаяр сад-садав гекъигун. Шиирдин художественный такъатар ва къетѐенвилер тайинарун. Къилин фикир гегъеншарун.
Мегъамед-эфенди Османов «Жумартвал ва намус».	1 сят	Заридин уъмуърдикай ва яратмишунрикай куъруъ малуматар гун. Шиирда инсандин жумарт ва намус хътин багъа лишанрикай веревирдер авун. Шиирдин къилин фикир ва художественный къетѐенвилер ачухарун.

СтIал Сулейман «Тербия», «Бязи ахмакъ». <i>Литературадин теория</i> Лезги шиирар туькIуьр хьуникай малуматар. <i>Алава кIелун патал</i> С.Сулейман. «Дагъустан», И. Гьуьсейнов «Алкьвадрин дeрeдa». <i>Проектдин кIвалах:</i> «СтIал Сулейманан шииррин кьeтIeнвилер».	2 сят	Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Тербия» ва «Бязи ахмакъ» шиирра инсанриз насигъатар гун. Халкъдин адетар вилив хуьниз айгъам авун. Шииррин кьилин фикирар ва художественный кьeтIeнвилер тайинарун.
Нуредин Шерифов «Самур», «Яру Аскер». <i>Литературадин илим</i> Литературадин игит. Къени ва чIуру игитар. <i>Алава кIелун патал</i> Н.Шерифов. «Лежбердиз».	2 сят	Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Самур» шиирда вацIун кьамат ачухарун. Эсердай совет девирдин шикилар акун. «Яру Аскер» шиирдик квай ватанпересвилин гьиссер кьалурун. Эсердин кьилин фикир ачухарун. Эсеррин туькIуьр хьун ва чIалан такъатар тайинарун.
Мемей Эфендиев «Комсомолар». <i>Алава кIелун патал</i> СтIал Мусайиб. «Ватан хуьз гъазур я чун».	1 сят	Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Комсомолар» шиирда Совет девирдин жегьилрин уьмуьр ва гьерекадар кьалурун. Шиирдин туькIуьр хьун ва чIал чиз хьун.
Алибег Фетягов «Зарбачи Гьасан». <i>Литературадин теория</i> Неологизмаяр. Пейзаж. Поэма. <i>Алава кIелун патал</i> Гьаким Къурбан«Асландин рикI авай инсан» повестдай чIукар.	2 сят	Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар. «Зарбачи Гьасан» поэмада карханаяр цIйи машинралди тадаракламишунин, рабочий классдин жергеяр колхозчийрин гьисабдай гегьенш хьунин месэлаяр къарагъарун. Поэмада сад лагъай пятилеткадин йисара жегьил фяле Гьасанан яратмишунин кIвалах рикIел хкун. Рабочийрин дуствилин хизандин уьмуьрдикай суьгъбет авун. Ада Гьасаназ авур таъсир кьалурун. Эсерда тIебиатдин гуьзел шикилар кьалурун. «Огни» заводдин акунар. Поэмадин кьилин фикир ва чIалан гуьрчегвал тайинарун. «Зарбачи Гьасан» лезги ва Дагъустандин шииратда рабочий классдикай теснифнавай сад лагъай чIехи эсер-поэма

			хъун.
	Шагь-Эмир Мурадов «Ватан», «Къуват хъурай!» <i>Литературадин теория</i> Композиция ва сюжет. <i>Алава кӀелун патал</i> Ш.-Э.Мурадов. «3и шадвал», «Экуьн ярар».	2 сят	Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар гун. Сад лагъай шиирда ватандин алатай ва алай девиррин шикилар: кандуда гъуьр авачир, тандал партал алачир, амма суфра ачух я, чилер мублагъ я. Миллетрин дуствилин, стхавилин хизанда. Шиирдин художественный такъатар тайинарун. Къвед лагъай шиирда лирический игитдиз аквазвай шикилар, ада халкъдин адет хвена, «Квез къуват хъурай!» гафар тикрарун. «Ватан» ва «Къуват хъурай!» шииррин мукъавал къалурун.
	СтӀал Мислима «Лезгидин тӀал». <i>Алава кӀелун патал</i> С.Мислима. «Шехъзава тар». Мурадхан Шихвердиев. «Экв яргъай аквада» повестдай чӀук.	1 сят	Заридин уьмуьрдикай ва ярамишунрикай куьруь малуматар гун. Халкъдин месэлайри заридиз секинвал тагун. «Лезгидин тӀал» шиир алай девирдин гъаларихъ галаз къун. ЧӀалан къетӀенвал къалурун.
	Шихнесир Къафланов «Садвал», «Тек тар», «Хайи чил». <i>Алава кӀелун патал</i> Ш.Къафланов. «Мукъаят хъухъ, инсанар!»	2 сят	Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Хайи чил» эсердин тема – кӀвале, хуьре, уьлкведа гъурмет-хатур хъунин чарасузвал. Ихътин фикирар заридин эсерра давамар хъун. «Хайи чил» шиирдин килин фикир – вири уьлкве, хайи чил хъиз, кӀан хъун. Ш.Къафланован шииррин художественный къетӀенвилер ва чӀалан устадвал къалурун. Адан эсерар, композиторри гъаваяр туькӀуьрна, манийриз элкьуьн.
	Чепер Касбуба «Яйлахда», «Гуьзел гатфар». <i>Алава кӀелун патал</i> Чепер Касбуба. «Векъе», Бикеханум Алибегова «3и булах».	1 сят	Заридин шиирра тӀебиатдин ва зегъметдин шикилар къалурун. Эсеррин килин фикир ва метлеб ачухарун. Шииррин художественный къетӀенвилер тайинарун.
	Межид Гъажиев «Са булахдай яд хъвайибур». <i>Литературадин теория</i> Гъикаят. Гъикаятдин жанрар. <i>Классдилай къеце кӀелдай эсерар ва ктабар</i>	2 сят	«Са булахдай яд хъвайибур» повестда Ватандин ЧӀехи дяведин йисар къалурун. Фронтдин далу пата рабочий классдин дурумлу зегъмет, адаз гележегдин фялейри, ФЗО-да кӀелзавай жегъилри, куьмек гун. Заводди цӀай къун, ам хкадарунин карда аялрин игитвал къалурун. Повестдин тема ва месэлаяр ачухарун.

Гъажиев М. Гъикаяяр ва повестар.		Къилин къаматар: Мамед, прораб Петрович ва мсб. ачухарун
Якъуб Яралиев «Агалай сандух». <i>Классдилай къеце кӀелдай эсерар ва ктабар</i> Яралиев Я. Гъикаяяр.	1 сят	Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Агалай сандух» гъикаяда халкъдин уьмуьрдин шикилар къалурун. Аминатан, Рустаман ва Эминан къаматар ачухарун. Гъикаядин къилин фикир, композиция ва чӀалан такъатар тайинарун.
Назир Мирзоев «Цацар алай цуьк». <i>Литературадин теория</i> Повесть. Повестдин жанрадин жуьреяр.	2 сят	Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Цацаралай цуьк» повестдин тема ва къилин месӀла тайинарун. «Авай са руш» чӀукуна Гъамидадин къамат къалурун. ЧӀалан къетӀенвилер тайинарун.
Буба Гъажикъулиев «Заз эвера».	2 сят	Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Заз эвера» повестдин тема ва къилин месӀла тайинарун. ЧӀалан къетӀенвилер тайинарун.
Жамидин «Арада затӀ аваз хъуй».	1 сят	Шииррин мана-метлеб ачухарун. Кирамди зарафатдин ва ягъанадин яшайишда дуьшуьш жезвай чӀуру адетар, къилихар ва дуьшуьшар къалурун ва абурал хъуьруьн.
Казим Казимов «Девирдин къван». <i>Литературадин илим</i> Эссе.	1 сят	Заридин уьмуьрдикай, а яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Девирдин къван» повестдай Дагъустанда Окябрдин инкџилабдин ва граждан дяведин йисар акун. Эсердин игитрин къаматар ва къисметар къалурун. «Девирдин къван» ибардин мана-метлеб ачухарун.
Кичибег Мусаев «Зи халкъ», «Къуьзуьлгуьлрин дередин руш». <i>Алава кӀелун патал</i> Тажидин Агъмедханов «Ава Ватан кӀанидахъ».	1 сят	Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай малуматар гун. «Зи халкъ» шиирда лезги халкъдин къамат ачухарун. «Къизилгуьлрин дередин руш» шиирда тӀебиатдин шикилар ва лирикадин игитдин гӀиссер ачухарун.
Расим Гъажиев «Диде ва дагълар». <i>Алава кӀелун патал</i> Пакизат Фатуллаева. «Уьзуьмчи руш», «Дидедиз», Саидмет Самур. «Лезги мехъер».	2 сят	Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Диде ва дагълар» повестдай Ватандин ЧӀехи дяведин йисара етим аялрин четин гъалар къалурун. Повестдин къилин игитрин, дидединни гададин, къаматар ачухарун. Эсердин къилин фикир, композиция ва чӀал тайинарун.
Абдуселим Исмаилов «Къулан вацӀ».	2 сят	Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар гун.

	<i>Алава келун патал</i> Абд. Исмаилов. «Хайи квалит мугъманвилизи», Шагъабудин Шабатов. «Илиф Макъаз».		«Къулан вацI» шиирда Самур вацIун шикилар виликдай ва гила. Шиирдин килин тема – кьве чкадал пайнавай лезги халкъдин кьисмет къалурун. Шиирдин художественный кьетIенвилер тайинарун.
	Зульфикъар Къафланов «Хуьруьн нуькI», «Зи рагарни, зи дагъларни...» <i>Алава келун патал</i> М.Бабаханов. «Хайи чил», Азиз Мирзебегов «Гарун мани», Саират «Рубаияр».	1 сят	Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Хуьруьн нуькI» шиирда хайи ватан кIан хьунин гужлу гьиссер къалурун. Шиир манидин жуьреда кхьин: адан везин, художественный такъатар ва килин фикир тайинарун. «Зи рагарни, зи дагъларни...» шиирдик веревирдилимдин фикирар ачухарун.
	АбутIалиб Гъафуров «Зи уьмуьр». <i>Классдилай кьеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Гъафуров А. Шиирар. Аминов М. Шиирар ва поэмаяр.	1 сят	Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Зи уьмуьр» эсерда шаирдин уьмуьрдин шикилар, аялрин кесиби ва гишин яшайиш къалурун. Абурун диде-бубайри пачагъдин Россияда лукIвиле кIвалахун. Инкъилабдилай гуьгъуьниз шаирдин уьмуьр дегиш хьун. «Зи уьмуьр» эсердин художественный такъатар ва килин фикир тайинарун.
	Мегъамед Хуршилов «Сулак – шагъид я». <i>Литературадин илим</i> Художественный литературадин килин жинсер: эпос, лирика ва драма.	2 сят	Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар гун. «Сулак шагъид я» романдин мана, композиция ва сюжет ачухарун. «Муькъвел алай чукIул» киле къаравулди авур суьгъбет. Классрин арада авай зидвилер артух хьунин себеб. Девлетлуйри инсафсузвилелди кесибар истисмар авун. Сулак вацIал кьизгъин ягъунар киле фин. Инкъилабчи Омаран къамат ачухарун. Адан таъсирдик кесибрин классовый къатIунар хци хьун. Абур девлетлуйрин аксина сифте женгиниз къарагъун. Романдин къаматар, художественный такъатар ва килин фикир тайинарун.
	Багъадин Митаров «Дустариз хабар це» <i>Алава келун патал</i> МутIалиб Митаров. «ЧIехи стха».	1 сят	Заридин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай куьруь малуматар гун. Шиирда чи гуьзел Ватан фашистрин чапхунчийрикай хуьзвай кьегъалрин къаматар ачухарун. Чун гъалиб жедайдахъ шаирдин инанмишвал хьун. Шиирдин килин фикир ва чIалан такъатар тайинарун.

	Йисан кѣене кѣлайбур тикрарун	1 сят	
--	-------------------------------	-------	--

8 – КЛАСС

Вири – 68 сят

Эсерар кѣлуниз – 50 сят

Чал гегъеншаруниз – 10 сят

Классдилай кѣеце кѣлай эсеррикай суыгъбетриз – 8 сят.

Тематикадин блок/раздел	Программадин кылин мана	Сятер ин кьадар	Аялрин кѣвалахдин кылин жуъреяр
	Гъахъун	1 сят	VIII классда хайи литературадин тарихдин курс чириз эгечлеу. Халкъдин мецин эсерар ва литература. Литература ва тарих Литература ва илим. Милли литература вилик фейи рекъер-хуълер ва девирар.

ЛЕЗГИ ЛИТЕРАТУРАДИН СИФТЕ КЫЛЕР	Арбен Къардаш «Низами».	1 сят	Лезги халкъдин мифология ва динар. Мецин эсерар ва литература. Меденият ва эдебият вилик финикай малуматар гун. Алпанистанда кIел-кхьин ва литература. Давдакъан яратмишунар. Тебии илимар гегьенш хьун. Къавкъазда ислам тестикъ хьун. Лезги литература къецепатан чIаларал (араб, фарс ва туьрк) тесниф хьун.
XIV-XV АСИРРИН ЛИТЕРАТУРА	Куьре Мелик «Гъамиша хьухъ викIегъ, кьегъал», «Вун бахтунин рекъе хьухъ». <i>Литературадин теория</i> Гимн. Лирика ва лирикадин жуьреяр. <i>Алава кIелун патал</i> «Бейтер». <i>Классдилаь кьеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Леги Нямет. Шиирар.	2 сят	Зариидин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Гъамиша хьухъ викIегъ, кьегъал» ва «Вун бахтунин рекъе хьухъ» шиирра гележегдин несилриз насигъатар гун. Шииррин туькIуьр хьун, чIалан такъатар ва кылин фикирар тайинарун.
	Миграгъ Къемер «Кузва, лагъ, гум акъатиз». <i>Алава кIелун патал</i> М.Къемер. «Ишехъ, Къемер, чуьнгуьрд симер». Гъ.Къурбан. «Къилинж Къемер» <i>Классдилаь кьеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Етим Эмин. Хкъагъай шиирар. Проектдин кIвалах: «Миграгъ Къемеран яратмишунар»	1 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Кузава, лагъ, гум акъатиз» шиирдай дагъви дишегълидин гыссер, муьгъуьббат, къисмет акун. Шиирдин художественный къетIенвилер ва кылин фикир тайинарун.

XVII–XVIII АСИРРИН ЛИТЕРАТУРА	Къуьчхуьр Саид «Агъадиз», «Мани лагъ, ашукъ!». <i>Алава кIелун патал</i> Къ.Саид. «Алатна». Гъ.Къурбан. «Гъай тахъай гъарай».	2 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Агъадиз», «Мани лагъ, ашукъ!» шииррин къилин фикирар. Абур туькIуьр хьунин къетIенвилер ачухарун. Къ. Саидан яратмишунрин художественный къетIенвилер, тарихдихъ галаз авай алакъа тайинарун.
	Мирзе Али «Къеледай», «ЗатI туш». <i>Алава кIелун патал</i> Сфи-эфенди. «Секинсуз Ярагъ Мегъамедаз», «Эренлер». <i>Классдилаь къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Саидов А. Уьмуьрдин жилет.	1 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Шииррин темаяр, эцигнавай, месэлаяр ва художественный къетIенвилер тайинарун.
	Миграгъ сфи–эфенди «Ярагъ Мегъамедаз».	1 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Шииррин темаяр, эцигнавай, месэлаяр ва художественный къетIенвилер тайинарун.
	Етим Эмин «Бахтсузвал», «Къавумдиз». <i>Литературадин теория</i> Лирикадин жанраяр: общественно-политический, философский, муьгъуьббатдин ва маса лирика. <i>Алава кIелун патал</i> Е.Эмин «Алкъвадар Гъасан- эфендидиз», «Аквас кIан я». Шихнесир Къафланов. «Алагуьзли». ГъКъурбан. «Дили дуьнядин чирагъ»	2 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Шииррин темаяр, эцигнавай, месэлаяр ва художественный къетIенвилер тайинарун. Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Эминан лирика. Халкъдин ацукъун- къарагъун къалурзавай шиирар («Бахтсузвал», «Къавумдиз» ва мсб.). Шаирди классрин арада авай зидвилер ва женг, пачагъдин сиясатдиз акси гъерекатар къалурун. Е.Эминан эсеррин художественный къетIенвилер: чIал халкъдиндаз мукъва хьун, шииратдин жуьрейрин девлетлувал, рифмайрин дуьзгуьнвал, шиирар къушма уьлчмедал кхьин.
	Мазали Али «Хандиз», «Намерддиз». <i>Литературадин теория</i> Художественный къамат. <i>Алава кIелун патал</i> М. Али. «Жемятдиз», «Фатмадиз».	2 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Шаир хандиз, адан гъахъсуз гъерекатриз акси экъечIун. Эсердин лирический игитрин къаматар. «Хандиз» шиирдин чIалан такъатар ва къилин фикир. «Намерддиз» эсерда ахлакъдин месэла гъялун. Шаирдин намерд инсандиз гузвай къимет. Шиирдин художественный къетIенвилер къалурун.

ДАГУСТАНДИН ХАЛКЪАРИН ЛИТЕРАТУРА	Алкьвадар Гьасан «Абумуслимаз кагъаз». <i>Алава кӀелун патал</i> А. Гьасан. «Азадвал». Нуредин Шерифов. «Гьасан-эфендидикай кьве гаф».	2 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Шиирда 1877-йисан бунтарин вахтунда урус генералрин зулум: хуьрер чукӀурун, бунтчийриз жазаяр гун. Бунтарин вахтунда кьачагъри халкъ тарашун. Шиирдихъ тарихдин рекъяй авай метлеб. Художественный кьетӀенвилер тайинарун.
	Ахцегъ Гьажи «Баку», «Гуьлемет». <i>Алава кӀелун патал</i> А. Гьажи. «Кесибдиз».	2 сят	Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар гун. «Баку» шиирда капиталист шегъердин кьамат ачухарун. Рабочий классдин кьаматдин эсерлувал. Шиирдин чӀалан гуьрчегвал кьалурун. «Гуьлемет» шиирда зарафат ва хъвер. Эсердин художественный кьетӀенвилер тайинарун.
	Малла Нури «Гъурбат», «Дуьньядиз». <i>Литературадин теория</i> Веревиридилимдин лирика	1 сят	Шаирдин куьруь биография гун. Шииррин темаяр, эцигнавай месэлаяр ва кьилин фикирар кьалурун. Малла Нуридин эсеррин художественный кьетӀенвилер тайинарун.
	Кьалухъ Мирзе «Хандиз жаваб». <i>Литературадин теория</i> Уьмуьрдин гьакъикъат ва художественный кьундарма.	1 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Шиирда девлетлуйри уьзденрин чилер кьун. Халкъдин наразивал кьалурун. Девлетлуйрин гьахъсузвал ва кьанихвал ачухарун. «Хандиз жаваб» шиир тесниф авуналди шаирди вич кесибрин терефдар тирди кьалурун. Шиирдин художественный такьатар ва кьилин фикир тайинарун.
	Мунги Агъмед «Шаир ва фекъи». <i>Литературадин теория</i> Реализм. <i>Алава кӀелун патал</i> М. Агъмед. «Жегъил кьубачивийрин мани».	1 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Мунги Агъмеда вичин девирдин адетар: садбур кеф-кефина, муькуьбур гишила яшамаш хьун, русвагъун. Муьгъуьббатдикай чӀалар теснифзавай арини халкъ авамвиле хуьзвай фекъи сад-садаз кьаншар эцигун. Шиирдин кьилин фикир ачухарун.
	Инхови Алигъажи «Гишин жанавурар хьиз». <i>Алава кӀелун патал</i> М.Алигъажи. «Камаллу меслятар».	2 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Гишин жанавурар хьиз» шиирда дагъви лежберрин агъур яшайиш кьалурун. Тухумда, хзанда агъавалзавай вагъши кьанунар русвагъун. Шиирда етимрин сивихъ галайди незвай

XX АСИРДИН ЛИТЕРАТУРА			мукъва-къилийрин къанихвал, инсафсузвал негъун. Бязи фекъи-фахрадиз къве чин алай суьгъбетар, гъерекатар хас тирди ачухарун.
	1917–1941-йисарин литература	2 сят	Чехи октябрдин инкъилаб. Советрин девирдин лезги литература арадал атун. Адан бине кутур зарияр: С. Сулейман, Х. Тагъир, Н. Шерифов, К.Абдуллагъ, А.Фетягъов ва мсб. Абурун эсерра хайи ватан, халкъ азад хъунал шадвал авун. Лезгийрин советрин литература цийи жанрайралди (гъикая, повесть, шиирралди кхъенвай роман, пьеса ва мсб.) девлетлу хъун.
	СтІал Сулейман. «Кафкъаз», «Гъарда вичикай хан ийида».	2 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. « <i>Кафкъаз</i> » шиирда девирдин шикилар гун. Шиирдин художественный къетІенвилер ва чІалан такъатар тайинраун. С. Сулейман – насигъатдин чІаларин устад. Сатирадин чІаларин къетІенвилер тайинарун.
	Гъажибег Гъажибегов. «Адетрин къармахра». <i>Алава кІелун патал</i> Нуредин Шерифов. «Дяве кІанид амукъда тек», «Гележегдин несилриз». Проектдин кІвалах: <i>«Адетрин къармахра пьесада куьгъне адетар».</i>	2 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. « <i>Адетрин къармахра</i> » пьесадин мана, къилин фикир ва художественный къетІенвилер тайинарун. Пьесада куьгъне адетар русвагъ авун.
	Алибег Фетягъов «Бубадин веси». <i>Алава кІелун патал</i> А. Фетягъов. «Газет».	3 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. « <i>Бубадин веси</i> » гъикаяда Дадашан, Гуьлбичедин, Мегъамед-эфендидин, Жаферан ва Сеферан къаматар ачухарун. Бубадин садакъа гайила, кІвалин майишат чукІун. Дадашан хизанди чІугур азабар. Куьгъне адетриз акси женг тухунин карда гъикаядин метлеб къалурун.

ВАТАНДИН ЧЕХИ ДЯВЕДИН ЙИСАРИН ЛИТЕРАТУРА	Гъахъун	1 сят	Ватандин дяведин йисарин (194I-1945) литературадин векилар: Х. Тагъир, С. Мусайиб, А. Муталибов, Къ.Межидов, Н.Агъмед ва мсб. Абурун эсерра дяве негъ авун. Ватандин къагъриман рухвайринни рушарин гъиссер, руьгъ ва къаматар ачухарун.
	Хуьруьг Тагъир «Гъавадин пагъливан». <i>Алава кIелун патал</i> Х.Тагъир. «Къегъал хъухъ Ватандин!» Забит Ризванов. «Къелечидин шад югъ».	3 сят	Х.Тагъиран яратмишунра Ватандин Чехи дяведин тема. Советрин Союздин Игит Валентин Эмироваз бахшнавай поэма. Летчик Эмирован къегъалвилин, Ватандал рикI хъунин, фашистриз акси яз тухвай женгера адан игитвилин тариф авун. Игитдин къамат, ам ачухарнавай такъатар къалурун. Поэмадин художественный къетIенвилер, адай шаирдин устадвал акун.
	Абдул Муталибов «Элжекар». <i>Алава кIелун патал</i> А. Муталибов. «Мелик бубадикай къаравилияр». Гъажибала Къазиев. «Лезги Маресъев».	2 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Элжекар» поэмадин тема, композиция ва чIал.
ДЯВЕДИЛАЙ ГУЬГЪУЬНИН ЙИСАРИН ЛИТЕРАТУРА	Зияудин Эфендиев «ЯркIижуван руш». <i>Алава кIелун патал.</i> З.Эфендиев. «Гъуьлуьн лепеяр». <i>Проектдин кIвалах:</i> ««ЯркIижуван руш» гъикаяда дишегълидин къисмет.»	2 сят	Ватан хуьзвай лезги аскердин къамат ачухарун. Дяведа телеф хъайи шаиррин (С. Мусайиб, Б. Султанов ва мсб.) эсерар. Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «ЯркIижуван руш» гъикаяда дишегълидин къисмет: виликдай ва Советрин девирда. Гъикаядин композиция, къилин къаматар ва художественный къетIенвилер. ЧIалан такъатар тайинарун.
	Назир Агъмедов. «Къве рикIин хиялар». <i>Алава кIелун патал</i> Абдул Фетягъ. «Къуншияр».	2 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Гъикаяда къарагъарнавай къанажагъдин важиблу месэла ачухарун. Гуьлуьшанан ва Назиман къаматар къалурун. Гъикаядин къилин фикир ва художественный къетIенвилер тайинарун.

Абдуллагъ Искендеров «Самур». <i>Алава кӀелун патал</i> Гъаким Къурбан. «Къурухчи».	3 сят	Заридин уьмуьрдини яратмишунрин рехъ. «Самур» роман – кьве романдикай ва пуд ктабдикай ибарат тарихдин чӀехи эсер. Романдин сад лагъай ктабда Октябрдин инкьилабдилай вилик йисара лезги халкъдин залан уьмуьр къалурун. Девлетлуйри кесибрин чилер къакъудун. Диндин векилрин гъакъсузвал. Мурсалан, Рамазанан ва Ширинан къаматар. Романдин сюжет, композиция ва чӀал ачухарун.
Муьгъуьдин Чаринов «Бубадин ватан». <i>Алава кӀелун патал</i> М. Чаринов. «Сагърай, азизди».	1 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Шиирда лирический игитдиз бубадин ватан дериндай кӀан хъун. Ватан гзаф кӀандайвилай адан тӀебиатни гъакъван гуьрчег акун.
Хизгил Авшалумов «Зи душман зи къунши я». <i>Литературадин теория</i> Хъвер, зарафат, ягъанат.	2 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Гъикаяда инсанрик квай чӀуру хесетар: зегъмет такӀан хъун, алишверишдал машгъул хъун негъун. Гамбаранни Сары-Самадан къаматар. Гъикаядин художественный къетӀенвилер: игитди вичи-вич пислемишун, мисалар ишлемишун ва мсб. Гъикаядин къилин фикир ачухарунин карда ягъанатдинни зарафатдин метлеб ачухарун.
Абдул-Вагъаб Сулейманов «Танишди», «Пакаман хийирар». <i>Алава кӀелун патал</i> А.-В. Сулейманов «Жувакай», «Гъуниб».	2 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Шииррин темаяр, къилин фикирар ва художественный къетӀенвилер ачухарун. Ватанпересвилин ва инсанпересвилин гъиссер къалурун.
Йиса къачур чирвилер тикрарун.	1 сят	

9 – КЛАСС

Вири – 68 сят

Эсерар келуниз – 50 сят

Чал гегеншаруниз - 10 сят

Классдилай кьеце келай эсеррикай суьгьбетриз – 8 сят.

Тематик адин раздел	Программадин килин мана	Сятерин кьадар	Аялрин к'валахдин килин жуьреяр
	Гьахьун	1 сят	Художественный литература ва илимдин литература. Художественный литература ва искусство.
XX АСИРДИН ЛИТЕРАТУРА	1960-1985-йисарин литература.	1 сят	Лезгийрин литература 1960–1985-йисара вилик фин: печатдай акъатай ч'ехи эсерар ва абура къарагъарнавай месэлаяр ачухарун. Лезги литературадиз стха халкъарин литературайрин таъсир. Урус литературадихъ галаз авай алакъаяр чир хьун. Лезги литературадин халкъчивал ва адан бажарагълу векилар (Къ. Межидов, Ш.-Э. Мурадов, А. Агъаев, З. Ризванов, А. Саидов, М. Гъажиев, И. Гъуьсейнов, Жамидин, А.Алем ва мсб.). Лезги литературадин милли терефар. Адан эсеррай алатай ва алай девирар акун. Лезги литературади къанажагълу инсан тербияламишун.
	Шагь-Эмир Мурадов «Рагъ», «Зул гъарай». <i>Литературадин теория</i> Аллитерация ва антитеза. <i>Классдилай кьеце келдай эсерар</i>	2 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Рагъ» – лирикадин поэма, адан композиция ва килин фикир. Поэмадин килерин («Рагъ алуькун», «Рагъ кьун» ва мсб.) мана, художественный кьет'енвилер ва вири эсердин килин

<i>ва ктабар</i> Мурадов Ш.-Э. «Инсанвилиз баркалла!» <i>Алава кIелун патал</i> Ш.-Э.Мурадов. «Вуч кими я?», «Ашукъ я». Проектдин кIвалах: «Ш.-Э.Мурадован эсерра тIебиатдин ишикилар».		фикир ачухарунин карда метлеб. «Зул гъарай» поэмада тIебиатдин ва зегъметдин ишикилар чIугун. Зегъметчи инсанрин къаматар ачухарун.
Къияс Межидов «Дагълар юзазва». <i>Литературадин теория</i> Повесть. <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Къасум Фаталиев. «Галат тавур къелем»	3 сят	Заридин уьуьрдинни яратмишунрин рехъ. Дагълар юзазва» повестда ишлемишнавай художественный алатар (игитрин чпин хиялар, фикирар (къенепатан монологар) устадвилелди гун, халкъдин риваятрикай менфят къачун.). Повестдин къилин игит Мерданакай куьруь ихтилат авун. Повестда лезги халкъдин уьмуьр къалурун. Гъялзавай месэлаяр. Повестдин къилин фикир ва художественный къетIенвилер ачухарун.
Агъед Агъаев «Лезгияр». <i>Литературадин теория</i> Художественный эсердин чIал. Роман. Литературадин тип ва умуми къамат. <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Азизханов К. «Девирдин зенг».	3 сят	Заридин уьуьрдинни яратмишунрин рехъ. Романда 50–60-йисара лезги халкъдин уьмуьр къалурун. Къилин игитрин (Шагмарданов, Мусаев, Нигер, Шапери) къаматар. Гъялзавай месэлаяр. Романдин къилин фикир ва художественный къетIенвилер ачухарун.
Алирза Саидов «Уста Идрис». <i>Литературадин теория</i>Поэмайрин жуьреяр. <i>Алава кIелун патал</i> А.Саидов. «Дидедин къисас», «Рекъера».	3 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Поэмадин къилин фикир. Уста Идрисан къамат. Поэма туькIуьр хьунин къетIенвилер. ЧIалан такъатар. Ритмдин ва рифмдин къетIенвилер тайинарун
Межид Гъажиев «Ирид къаш». <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Гъасанов З. Умудлу кам. Гъаким	3 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Повестдин метлеб ачухарун. Гитлеран чапхунчийрихъ галаз дяведа советрин халкъарин садвал, дуствал къалурун. Тамаман къамат. Повестдин

Къ. Чан алай дагълар.		художественный кьетIенвилер тайинарун.
Байрам Салимов «РикIикай риваят». <i>Алава кIелун патал</i> Б.Салимов. «Бармакдикай риваят». Къ. Къелентеров. Русвагъдин чIалар. Проектдин кIвалах: «Байрам Салимован яратмишунар».	2 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «РикIикай риваят» ва «Бармакдикай риваят» эсеррин килин фикирар ва художественный кьетIенвилер ачухарун. Дагъустандин тарихдихъ галаз алакьада хъун.
Асеф Мегъман «Ватан я зи». <i>Литературадин теория</i> Гъезел. <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Магъмудов А. Чун стхаяр я. <i>Алава кIелун патал</i> А.Мегъман. «Жува жувакай». Яргунви Гъажибала. «Генерал Абилов».	1 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. А.Мегъман гъезелар: абурун мана-метлеб, художественный кIетIенвилер тайинарун. А.Мегъман – композитор. Заридин манийрин мана-метлеб ачухарун.
Абдулбари Магъмудов «Веси». <i>Алава кIелун патал</i> Азедин Эсетов. Куьруь гьикаяяр. <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Меликмамедов М. Беневша хъиз экъечIда.	3 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Веси» повестдин тема, сюжет ва килин игитар ачухарун. Сайдумованни Камалован къаматар къалурун. Къаридин веси. Милициядин къуллугъчийрин секинсуз зегъмет. Повестдин чIал. Эсердин килин мана ачухарунин карда диалогрин метлеб ачухарун.
Ибрагъим Гъуьсейнов «Къванер». <i>Литературадин теория</i> Шииратдин эсерар. <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Казимов К. Гьикаяяр ва повестар. Къафланов З. Шиирар ва поэмаяр.	2 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Ватандин ЧIехн дяведин йисара халкъдин ватанпересвал. Селиман къамат. Поэмадин килин фикир ачухарун патал къванерин метлеб. Фашистрин жасусдин фикир килиз акъат тавун. Поэмадин туькIуьр хъун, чIалан такъатар тайинарун.
Жамидин Куьмекда чна», «Валай кIани дуст авач», «Тарифди	3 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишун рехъ чир хъун. «Куьмекда чна», «Валай кIани дуст

алдатмишна». <i>Литературадин теория</i> Хъвер, зарафат, ягъанат. <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар</i> <i>ва ктабар</i> Ведихов М. Гыкаяяр ва повестар. <i>Алава кIелун патал</i> Жамидин. «Адет ава дагълара». «Са чIехида авур амал», «Хзандин адет». Нариман Магъманов. «Миграгърин къаравилияр».		<i>авач», «Тарифри алдатмишна»</i> шиирра зарафатдин ва ягъанатдин куьмекдалди куьгъне адетар, инсанрик квай чIуру хесетар негъ авун. Жамидинан эсеррин художественный кьетIенвилер тайинарун.
Азиз Алем «Суьгъурдин ялав», «Рекъикай поэма». <i>Литературадин теория</i> Памфлет, сюжет, триолет. <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар</i> <i>ва ктабар</i> Рамазанов Къ. Шиирар. Ризванов З. Шиирар ва поэмаяр. <i>Алава кIелун патал</i> А.Алем. «Самур вацI», «Вахтунин гуьзгуь». Зульфיקъар Къафланов. «Зи хер».	3 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Суьгъурдин ялав» шиирда шаирдиз экуь дуьнья сад ийизвай ва вири эллер шад ийизвай дуствилин ялав кIан хъун. «Рекъикай поэма» эсерда шаирдин веревирдер. Шиирдин къурулуш ва чIалан такъатар тайинарун. А. Алеман шииратдин художественный кьетIенвилер. Цийи жанраяр, жанрайрин жуьреяр къалурун.
Гъаким Къурбан «Ракъинин муг». <i>Литературадин теория</i> Роман ва романрин жуьреяр. <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар</i> <i>ва ктабар</i> Гъаким Къ. Чан алай дагълар.	3 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Ракъинин муг» роман-трилогиядин сад лагъай ктабдин тема – лезги халкъди азадвал патал асирралди женг чIугун. Романдин килин игит Сфи-эфенди суьргуьндай хтун. Адан къамат. Жемьятднн гъал-агъвал ва ацукъун-къарагъун. Сфи-эфендиди хуьре медреса ачухун. Романдин килин фикир, композиция, художественный кьетIенвилер ва чIал ачухарун.
Ханбиче Хаметова «СтIал ва къван». <i>Алава кIелун патал</i>	2 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «СтIал ва къван» поэмадин килин къаматар. Поэмадин килин фикир

Х.Хаметова. «Туракъ гъетерин марф». Седакъет Керимова. «Жуванбуруз чар». Саират. Рубайияр. <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Ризванов З. Шиирар ва поэмаяр. Саидгъасанов С. Шиирар. <i>Проектдин кIвалах:</i> «Х.Хаметовадин шиирра муьгъуьббатдин лирика».		ачухарунин карда художественный такъатрин метлеб. Х. Хаметовадин муьгъуьббатдин лирика.
Арбен Къардаш «Халкъдин чин», «Алпан». <i>Алава кIелун патал</i> А. Къардаш. «Юнгъва», «Гъайванхана», «Уьмуьрдин чар». Муьзеффер Меликмамедов. Ватандикай шиирар. <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Къардаш А. «Халкъдин чин». <i>Проектдин кIвалах:</i> «3и халкъ».	2 сят	Заридин уьмуьрдин ва яратмишунрин рехъ. «Халкъдин чин» шиирда хайи халкъдин къадар-къисметдикай шаирдин фикирар лугъун. «Алпан» шиирда халкъдин къисметдикай фикирар къалурун. А.Къардашеван шииратдин художественный такъатар ва къетIенвилер тайинарун.
Расул Гъамзатов «Эхиримжи къимет». <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Гъамзатов Р. Зи Дагъустан.	3 сят	Заридин куьруь биография. «Эхиримжи къимет» поэмада инсанрин къисметар ва къаматар. Поэмадин къилин фикир, къаматрин тахсирлувал ва къетIенвал. Поэмадин композиция ва чIал тайинарун.
МутIалиб Митаров «Гамарин устад». <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар ва ктабар</i> Адамов А. Шиирар. Казиев Ш. Шиирар ва поэмаяр.	2 сят	Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар. «Устад» поэмада дагъви дишегълийрин зегъмет, халичаяр хрунин карда абурун устадвал, халкъдин тарихдихъ галаз алакъа. Перидин къамат. Ада халкъдин чешнейрик вичин пай кутун, абурун гуьзелвал, рангарин девлетлувал хкажун. Адет хъанвай рекъер, амалар туна, вичин жнгъирар, къетIенвилер жагъурун. Поэмада тIебиатдин шикилар, къилин игитдин къамат ачухарунин карда абурун метлеб ачухарун.
Агъмедхан Абу-Бакар «Даргийрин рушар».	3 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. Повестда дарги рушарин къаматар:

<i>Литературадин теория</i> Художественный эсердин кIалуб. <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар</i> <i>ва ктабар</i> Рашидов Р. Шиирар.		Насибатан, Ашурадин, Къистаманан... мурадрин михъивал; агалкъунралди кIелун, вири четинвилерай экъечIун; хайи халкъдиз хийир гуз алахъун. Советрин девирда дагъви рушаривай чпин къисметар рикIиз кIанивал гъялиз хъун. Повестда советрин гъакъикъатдин шикилар, эсердин художественный кьетIенвилер ва кылин фикир ачухарун.
Сугъури Увайсов «Инсан», «Девлет», «Раб». <i>Алава кIелун патал</i> Адам Адамов. «Зи девлет», «Сулейман», «Улучара». <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар</i> <i>ва ктабар</i> Фатуллаева П. Шиирар.	2 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. С. Увайсован шииррин мана, кылин фикирар ва художественный кьетIенвилер.
Феликс Бахшиев «Цай кьун». <i>Литературадин теория</i> Шиират, гыкаят, драма. <i>Классдилай къеце кIелдай эсерар</i> <i>ва ктабар</i> Култаев А. Шиирар ва поэмаяр.	2 сят	Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ. «Цай кьун» повестда чи девирдин инсанрин къанажагълу ва фендигар гъерекатар, ниятар ва гыссер. Кылин игит Амалбеган къамат. Повестдин кылин фикир ва художественный кьетIенвилер тайинарун.
Йиса къачур чирвилер тикрарун.	1 сят	XX асирдин 2-паюна Дагъустандин халкъарин литератураяр мадни вилик фин ва девлетлу хъун. Милли литературайрин бажарагълу векилрин (Р. Гъамзатов, А. Абу-Бакар, М. Атабаев, М.-З. Аминов, Ф. Бахтиев, С. Увайсов ва мсб.) эсеррин художественный кьетIенвилер.

